

1980’LERDEN KÜRESEL KRİZE DÜNYA EKONOMİSİ

M. Tuba ONGUN*

Özet

Kapitalizmin “Altın Çağı” olarak adlandırılan dönemin sona ermesinden (1973) yaklaşık 7 yıl sonra, başta ABD ve İngiltere olmak üzere OECD ülkeleri, stagflasyonist bunalımı aşmak amacıyla Keynesgil iktisat politikalarını terk ederek, arz-yanlısı ve monetarist politikalar benimsemiştir. Ortalama kâr haddinin düşme eğilimi ve güçlenmiş olan finans sermayesinin küreselleşme isteği, bu politika değişikliğinde önemli paya sahiptir.

IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları da, özellikle gelişmekte olan ülkelere ilişkin kredi politikalarını değiştirerek, bu ülkeleri dışa açık ve piyasacı Yapısal Uyum Programlarını kabule zorlamıştır. Bu yıllarda dış ticarete yeni korumacılık etki alanını genişletirken dış borç sorunu ağırlaşmıştır. 1990’ların başında Sovyet Bloku’nun dağılması ve Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra, özellikle finansal liberalizasyon ve küreselleşme ivme kazanmış, uluslararası finans üretimden kopmuş, sermaye hareketleri spekülâtif ve kısa vadeli bir karakter almıştır. Sonuçta dünya ekonomisinde istikrarsızlıklar artarken, eşitsizlikler de derinleşmiştir. 2000’lerin başlarında ekonomik durgunluğu aşmak amacıyla finansallaşmanın özendirilmesi, finans piyasalarında balonların oluşmasına yol açarak kırılganlıkları artırmış, sonuçta 2007 Küresel Krizi patlak vermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dünya Ekonomisi, Küresel Kriz, Uluslararası Borç Krizi, Yeni Korumacılık*

JEL Sınıflaması: *F00, F02*

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

The World Economy from the 1980's to the Global Crisis

Abstract

The OECD countries, led by the US and the UK, adopted supply-side and monetaristic economic policies, to overcome the stagflationist crisis, seven years after the end of the “Golden Age” of capitalism (1973). The tendency for the average rate of profit to fall and the nourished financial capital's demand for globalization, contributed to this policy shift.

On the other hand, international financial institutions like the IMF and the World Bank, also changed their credit policies related to the developing countries and imposed on them the “open and pro-market”, Structural Adjustment Programmes. During those years, new protectionism in world trade expanded its sphere of influence, while the debt problem aggravated. Following the dissolution of the Soviet Block and the collapse of Soviet Union, financial liberalization and globalization gained momentum and capital flows assumed a speculative and short-term character. As a result, as imbalances increased, inequalities deepened. At the beginning of the 2000's, the efforts to overcome stagnation by provoking financialization resulted in the formation of bubbles and increased fragilities, leading to the outbreak of the Global Crisis of 2007.

Keywords: *World Economy, Global Crisis, International Dabt Crisis, New Protectionaism*

JEL Classification: *F00, F02*

I. GİRİŞ

1980'de başlayıp, içinde olduğumuz Küresel Ekonomik Kriz'e uzanan yıllar kapitalizmin ikinci büyük küreselleşme dönemidir. Genellikle ilk küreselleşme döneminin 19. yy'ın ikinci yarısında yaşandığı ve I. Dünya Savaşı'na kadar sürdüğü kabul edilmektedir.

Birinci küreselleşme döneminde, daha çok doğrudan yabancı yatırımlar biçimini alan sermaye ihracı önem kazanmış ve özellikle madencilik ve ulaştırma alanlarında yoğunlaşmıştır. Demiryolları ve yüksek tonajlı gemilerin dünya ticaretine ivme kazandırdığı bu yıllarda, piyasalara, her alanda oligopolcü ve monopolcü kuruluşlar egemen olurken, banka sermayesi de güçlenmiş ve sanayi sermayesiyle içiçe geçmiştir.

İkinci küreselleşme döneminin karakteristikleri ise şunlardır: Finans sermayesinin, uluslararası finansal liberalizasyonun itici gücüyle dünya üretim ve ticaretinden bağımsız bir biçimde genişlemesi, yeni finansal araçların ve bunların işlem gördüğü türev piyasaların ortaya çıkması, spekülatif büyümenin yaygınlaşması, üretiminin uluslararasılaşması, ortalama kârların düşme eğiliminin, finansallaşmayla aşılmaya çalışılması, bunun sonucunda krizlerin patlak vermesi ve uluslararası eşitsizliklerin büyümesi!

Bu çalışmada 20. yy'ın son yirmi yılıyla 21. yüzyılın başlarına egemen olan küreselleşme sürecinin başlıca aşamaları ele alınarak, sürecin dinamikleri üzerinde yoğunlaşılacaktır. Çalışma, gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ)'in süreç içinde değişen konumlarını ve karşılaştıkları sorunları ayrıca değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada 1980'li, 1990'lı ve 2000'li yılların ayrı bölümler içinde ele alınması, kronolojik sıralama kolaylığı dışında, iktisat tarihinin evrimi süreci açısından da gerçeklerle örtüşmektedir.

II. 1980'LERDE DÜNYA EKONOMİSİ

A. Sanayileşmiş Ülkelerde Orta Dönemli Mali Stratejiler

Sanayileşmiş ülkelerde 1970'ler, ekonomik performansın bozulduğu, büyümenin yavaşladığı, işsizliğin tırmandığı ve enflasyonun hızlandığı yıllardır (Akyüz, 1987; 31). 1980 yılında sanayileşmiş ülkeler (SÜ), II. Dünya Savaşı bitiminden beri izlemekte oldukları Keynesci iktisat politikalarını terkederek orta dönemli mali stratejilerini değiştirmiş ve monetarist-arz yanlısı politikalar uygulamaya başlamışlardır. Amaç, kârlar aleyhine gelişen enflasyonist süreci durdurup, bölüşümdeki değişimleri tersine çevirerek, özel kesimi ekonominin itici gücü haline getirmektir (Akyüz, 1987; 31). Bu politika değişikliği, Keynesci politikaların rekabeti körelttiği, verimsiz ekonomik faaliyetleri özendirdiği, yarattığı dışlama (crowding out) etkisiyle özel yatırımları caydırdığı ve enflasyonu körüklediği gibi gerekçelerle desteklenmiştir. Böylece tam istihdamı hedefleyen uygulamaların yerini, enflasyonun düşürülmesi, özel kârların payının artırılması gibi yeni amaçlar almıştır.

OECD bünyesinde, önce İngiltere ve ABD, daha sonra Kıta Avrupasında uygulama alanı bulan başlıca iktisat politikası önlemleri şunlar olmuştur: Kamu harcamalarının, özellikle de kamu yatırımları ve sosyal transfer harcamalarının kısılması, daraltıcı para politikaları, piyasaların kurlsızlaştırılması (deregülasyon), özelleştirmeler, vergi oranlarının düşürülmesi, bankacılık alt-sektörünün liberalizasyonu, sendikasızlaşmanın özendirilmesi vb. Söz konusu önlemler, İngiltere ve ABD'de çok daha kapsamlı ve etkili, Kıta Avrupasında ise daha sınırlı, daha az etkili ve biraz daha gecikmeli olarak yürürlüğe konmuştur.

B. Daralma ve Daralmadan Canlanmaya Geçiş

“Ekonomik politikadaki dönüşümün Ekim 1979’da ABD’de Federal Reserve Board’un paracı bir uygulamaya geçmesiyle başladığı söylenebilir: enflasyonu düşürmek için para arzındaki artışı belli hedefler içinde tutmak, bu hedefleri ilan ederek enflasyonist beklentileri düşürmek ve faiz oranını tamamen piyasaya bırakmak” (Akyüz, 1987; 31) Fed’in hedefi olmuştur. Enflasyonla birlikte reel işgücü maliyetlerinin aşağı çekilmesine yönelen bu yaklaşım, kamu harcama ve açıklarının azalması sonucunda faiz hadlerinin düşmesi, özel yatırımların artması ve ekonominin canlanmasını amaçlıyordu.

Ancak sonuçlar beklendiği gibi olmadı. Nominal ve reel faiz hadleri önce çok yükseldi, sonra enflasyondaki hızlı düşüşe karşın uygulanan sıkı para politikasının bir sonucu olarak reel faizler yükselmeye devam etti. ABD’de daralmanın şiddetlenmesi üzerine, ERTA olarak bilinen bir yasa çıkartıldı. Bu yasayla gelir ve kurumlar vergisi oranlarının düşürülmesi ve bu yolla (a) tasarrufların ve özel yatırımların özendirilmesi (b) toplam vergi hasılatının artırılması (c) kamu finansman dengesinin sağlanması amaçlanıyordu. Arz-yanlısı iktisat öğretisi doğrultusunda yürürlüğe konan program, birçok bakımdan amacına ulaşamamış, tasarruflar artacağı yerde azalmış, yatırım ve istihdam artışları da talep yetersizliğinin belirgin olduğu alanlarda etki yaratmamıştır. Ayrıca askeri harcamalar ve faiz ödemelerinin büyük artışlar göstermesi sonucunda bütçe açıkları azalacağı yerde artmış, geçen yıllarda dünyanın en büyük alacaklısı olan ABD kısa sürede en büyük borçlusu haline gelmiştir. ABD’de Reagan döneminde uygulanan politikalar, doların değer kazanmasına, ithalatın patlamasına, ABD Hazine bonolarının kısa sürede başlıca uluslararası yatırım aracı haline gelmesine neden olmuştur.

1980’lerin ilk yarısında işsizlik, OECD ülkelerinin tamamında yükselişini sürdürerek en önemli sorun haline gelmiştir.

Tablo 1: Bazı OECD Ülkelerinde İşsizlik (işgücünün yüzdesi olarak)

Ülke	1960-67	1968-73	1974-79	1980-85
ABD	5.0	4.6	6.7	8.0
Kanada	4.8	5.4	7.2	9.9
İtalya	4.9	5.7	6.6	8.8
B. Almanya	0.8	0.8	3.5	6.5
Fransa	1.1	-	4.5	8.3
İngiltere	1.5	2.4	4.2	9.8
Japonya	1.3	1.2	1.9	2.4

Kaynak: OECD Historical Statistics, 1960-1985; 1987.

Ekonomik daralmanın son bulması ve daralmadan canlanmaya geçiş, 1982 sonlarında kendini göstermeye başladı ve 1983'de belirgin hale geldi. Ancak canlanma süreci yapı olarak eşitsiz bir özellikteydi. Canlanma eğilimi ABD ve Japonya'da daha güçlü, Avrupa'da oldukça zayıftı.

Tablo 2: Gelişmiş Piyasa Ekonomilerinde Yurtiçi Massetme ^(a) (Yıllık yüzde değişme)

Ülke/Bölge	1975-1980	1980	1981	1982	1983	1984
Tüm gelişmiş piyasa ekonomileri	3.3	0.6	1.2	-0.3	2.3	5.1
ABD	3.4	-1.5	3.8	-1.4	5.0	8.7
AET (AB)	3.3	2.0	-1.8	0.6	0.2	1.7
Japonya	4.3	1.3	2.1	3.1	1.5	4.0

Kaynak: UNCTAD, Trade and Development Report, 1986; 33.

(a) GSYİH artı ithalat eksi ihracat

Sanayileşmiş ülkelerde enflasyonun düşmesinde rol oynayan önemli bir etken, temel mal (commodity) fiyatlarında meydana gelen gerilemedir. OECD'nin petrol dışı ithal fiyatları endeksi 1978-80 arasında yılda yüzde 11.5 arttıktan sonra, 1980-82 arasında, ekonomik daralmanın etkisiyle yılda yüzde 7'nin üzerinde gerilemiştir. İthal fiyatlarındaki gerileme tüketici fiyat endekslerine doğrudan, üretici fiyat endekslerine ise – girdi fiyatları yoluyla – dolaylı bir biçimde yansımıştır. 1982-84 arasında OECD ülkelerinde yaşanan dezenflasyonda ithal malları fiyatlarındaki düşüşün etkisi 2.5 puana eşdeğerdir (UNCTAD, 1986; 58).

GOÜ'nin ihraç malları içinde önemli yer tutan hammadde fiyatlarındaki düşüş, iki ana etkenin sonucudur. Birinci olarak, 1980'de başlayan daralma, temel mal talebini düşürmüştür. İkinci olarak, GOÜ'nin önemli bir kısmında dış borç ödeme sorununun ağırlaşması, dış pazarlarda temel mal ihracatçısı ülkeler arasında rekabeti yoğunlaştırmış, ayrıca birçok ülkede hükümetlerin geniş çaplı subvansiyonlarla ihracatı artırma çabaları, ihraç malları arzının artması ve fiyatlarının düşmesine katkıda bulunmuştur. 1980-84 arasında petrol dışı temel mal fiyatlarında 1978-1980'e göre gerçekleşen düşüş, endekslere yüzde -18.1 olarak yansımıştır (UNCTAD, 1986; 59).

C. Yeni Korumacılık

Kapitalizmin "Altın Çağı" olarak bilinen 1948-1973 yılları arasında dünya üretimi yılda ortalama yüzde 5, ihracatı ise yüzde 7 oranında artmıştır. 1947 yılında sanayi mallarında yüzde 40 düzeyinde olan ortalama tarife oranları 1974'de

başlayan GATT Tokyo Turu görüşmeleri öncesinde yüzde 6-8 düzeylerine inmiş ve dolayısıyla gümrük tarifeleri gibi geleneksel koruma araçları önemini kaybetmişti (Ongun, 2009; 94).

1973 yılı sonlarında, petrolün varil fiyatının 4 kat artması sonucunda patlak veren stagflasyon, sanayileşmiş ülkelerde korumacılık yönündeki baskıları artırmıştır. Baskıların artmasının bir nedeni de, başta G. Kore, Tayvan, Singapur, Hong Kong olmak üzere bir dizi GOÜ'nün emek-yoğun sanayi malları ihracatçısı durumuna gelmeleridir. Genellikle Yeni Sanayileşen Ülkeler (YSÜ) olarak adlandırılan bu ülkelerin ilk ihraç ürünleri, tekstil, giyim eşyası, ayakkabı, oyuncak, spor malzemeleri ve tartı aletleri gibi mamul mallardan oluşuyordu. YSÜ'nün dünya mamul mal katma değerindeki payı 1963 yılında yüzde 6.4 iken, 1970 yılında yüzde 7.3'e, 1975'de ise yüzde 9'a çıkmıştır (UNIDO, 1983).

Söz konusu gelişmeler, genellikle dinamik karşılaştırmalı üstünlükler anlayışı çerçevesinde açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, tekstil, giyim, ayakkabı ve temel mühendislik gibi daha önce SÜ'de gelişen üretim faaliyetlerine ilişkin know-how Savaş sonrasında GOÜ'e kaymıştır. Bunun sonucunda, söz konusu mallarda karşılaştırmalı üstünlüklerin, geçen 30-40 yıl içinde gösterdiği değişim, Vernon'un Ürün Devreleri Kuramı'na uygunluk göstermektedir. Bu iddianın sahibi iktisatçı Greenaway'ın OECD verilerinden düzenlediği Tablo'ya göre OECD ülkelerinin toplam mamul mal ithalatı içinde YSÜ'nün 1963 yılında yüzde 2.6 olan payı da bu nedenlere bağlı olarak 1977'de yüzde 8.1'e yükselmiştir (Greenaway, 1985; 154-6).

Özellikle emek-yoğun sanayi mallarında YSÜ'nün, işgücü maliyetlerinin düşük olmasından yararlanarak rekabet avantajı elde etmeleri, SÜ'de stagflasyon nedeniyle zaten hızlı bir yükselme eğilimine giren işsizlik sorununun daha da büyümesine neden olmuştur. SÜ'de bazı firmaların piyasadan çekilmesi ya da küçülmesi, emek-yoğun mamul mallarda fiyat rekabetinin zorlaşmasının işsizlik üzerindeki dolaysız etkisini yansıtır. Söz konusu sürecin dolaylı etkisi ise, SÜ'de emekten tasarruf sağlayacak teknolojilerin geliştirilerek birim maliyetlerin düşürülmeye çalışılması sonucunda işsizlikte meydana gelen artışta somutlaşır (Greenaway, 1985, World Bank, 1987, Ongun, 2009).

Yeni korumacılığın iki ana özelliği vardır. Bunların ilki geleneksel korumacılığın aksine, koruma aracı olarak gümrük tarifeleri yerine tarife-dışı önlemleri (TDÖ'yi) kullanmasıdır. Bu uygulamanın birinci nedeni, dünya ticaretini düzenleyen GATT Turları sonucunda mamul mallarda tarife oranlarının Savaş sonrası düzeyin yaklaşık 1/5'ine düşürülmesidir. GATT'ın "Tarifelerin Bağlayıcılığı" ilkesi, çok taraflı görüşmelerde verilen tarife indirimi taahhütlerinden geri dönülmesine olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla yerli sanayileri koruma yolları arayan ülkeler, TDÖ'e başvurmak zorunda kalmıştır. GATT'ın ayrımcı-olmama

ilkesinin ithalatıta kısıtlayıcı önlemler alınmasında, ithalat yapılan ülkeler arasında ayırım yapılmasına izin vermemesi, özellikle 'Gönüllü' İhracat Kısıtlamalarının koruma amacıyla kullanılmasında etkili olmuştur. Yeni korumacılığın ikinci ana özelliği, geleneksel korumacılığın aksine, geç sanayileşen ülkeler yerine en ileri sanayileşmiş ülkelerde vücut bulmasıdır.

İhracatçı ülkeyi baskıyla, ihracatını tek yanlı olarak sınırlandırmaya zorlayan 'Gönüllü' İhracat Kısıtlamaları, ithalatı caydırmak amacıyla açılan anti-damping ve anti-sbvansiyon soruşturmaları, çevre, güvenlik, sağlık vb. gerekçelerle kullanılan standartlar ya da ticarete teknik engeller, yeni korumacılığın kullandığı başlıca TDÖ olmuştur.

D. Uluslararası Borç Sorunu

1980'lerin en olumsuz gelişmelerinden biri Uluslararası Borç Krizi'nin patlak vermesidir. 1982 yılında önce Meksika'nın moratoryum ilanı, sonra sayısı 15 civarındaki L. Amerika, Afrika ve Güney Asya ülkesinin de borçlarını geri ödeyemeyeceğinin anlaşılmasıyla başlayan Uluslararası Borç Krizi, GOÜ'in büyüme hızlarının düşmesi, işsizlik sorunlarının büyümesi ve dış ticaret hadlerinin bozulması gibi ciddi sonuçlar doğurmuştur. Uluslararası Borç Krizi, 1970'lerde GOÜ'in ana kreditörü konumundaki uluslararası bankalar üzerinde de tehdit oluşturmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında GOÜ'in başlıca dış finansman kaynaklarını, 1950'lerde özel yabancı yatırımcılar, 1960'larda resmi yardım kuruluşları, 1970'lerde ise uluslararası bankalar sağlamıştır (Griffith-Jones, J.S. ve Rodriguez, E.; 1984). 1970'li yılların ikinci yarısında uluslararası bankaların açtığı kredilerde değişken faiz uygulaması ve sendikasyon (konsorsiyum) kredileri yaygınlık kazanmıştır.

1980'lerin Uluslararası Borç Krizi'nin tohumları 1970'lerde atılmıştır. Petrol ithalatçısı GOÜ'in büyük bölümünün uluslararası piyasalardan borçlanıp, tüketim ve yatırım harcamalarını finanse ederek eski büyüme hızlarını sürdürme yolunu seçmeleri, borç yüklerinin ağırlaşmasına neden olmuştur. Petrol ihracatçısı OPEC ülkelerinin Birinci Petrol Şok'u sonucunda artan döviz gelirlerinin yaklaşık yüzde 40'ının uluslararası bankalara mevduat olarak yatırıldığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla uluslararası bankalar ellerindeki âtıl fonları SÜ yanında GOÜ'e de kredi olarak kullandırmaya başlamış, ancak 1974-75 yıllarında oldukça elverişli olan borçlanma koşulları, fonların kıtlaşması ve faiz hadlerinin yükselmesiyle birlikte giderek ağırlaşmıştır. 1979 yılındaki İkinci Petrol Şokuyla birlikte 1973-79 döneminde ham petrolün varil fiyatında meydana gelen artış yüzde 710'dur.

Petrol ihracatçısı olmayan GOÜ'nün cari işlemler açığı 1979'da 17 milyar artarak 50 milyar dolara, 1980 ve 1981'de de sırasıyla 74 ve 98 milyar dolar düzeylerine ulaşmış, cari açıkla birlikte dış borçları da 1986'ya kadar sürekli artmaya devam etmiştir.

Tablo 3: Net Borçlu Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Finansal Durum Göstergeleri

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Toplam kısa ve uzun vadeli borcun mal ve hizmet ihracatına oranı (%)									
Bütün net borçlu ülkeler ^(a)									
Fiili	152	193	215	207	227	264	252	228	206
1981									
İhraç									
Fiyatları	152	181	185	178	191	198	207	182	170
ile									
Yüksek borçlu ülkeler ^(b)									
Fiili	211	283	321	300	305	370	365	311	287
1981									
İhraç									
Fiyatları	211	260	267	253	248	273	289	253	245
ile									
Alt-Sahra Afrikası									
Fiili	131	188	232	229	253	340	392	380	385
1981									
İhraç									
Fiyatları	131	166	191	184	207	268	313	307	306
ile									
Net finansal transferler									
Bütün									
net									
borçlu	28	23	-31	-29	-47	-49	-31	-45	-51
ülkeler									
Yüksek									
borçlu	20	3	-44	-35	-50	-47	-20	-32	-31
ülkeler									
Alt									
Sahra	5	5	6	2	-1	1	3	1	1
Afrikası									

Kaynak: UNCTAD Trade and Development Report, 1990, 19.

Not: (a) İran, Kuveyt, Libya, Katar, S. Arabistan, Tayvan ve Birleşik Arap Emirlikleri dahil değildir.

(b) Yüksek veya ağır borçlu ülkeler, Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Fildişi Sahili, Ekvador, Meksika, Fas, Nijerya, Peru, Filipinler, Uruguay, Venezuela ve Yugoslavya'dır.

(c) 1989 sayıları geçici tahminlerdir.

(d) Rakamlar tamsayıya yuvarlanmıştır.

Yukarıdaki Tablo'dan görülebilecek bir başka husus da, net finansal transferlerin negatif değerler almasıdır. Toplam kısa ve uzun vadeli kredilere ilişkin bu değerler, dış borç ödemelerinin dış kredi girişlerini ne kadar aştığını göstermesi bakımından çarpıcıdır.

1980'lerde GOÜ'nün dış borç sorununun ağırlaşmasında olumsuz dış ekonomik koşulların rolü büyüktür. Temel mal fiyatlarının özellikle 1984 sonrasında hızla düşmesi, dış ticaret hadlerinin 1983-87 arasında ağır borçlu GOÜ ve Alt Sahra Afrikasında 1980-82 daralma döneminin iki katı bozulmasına neden olmuştur. Bu olgu, OECD ülkelerinde sınai üretim artışının yetersizliği, yüksek faiz hadlerinin spekülasyon hammadde talebinde artışa izin vermemesi ve GOÜ'nün dış borçlarını ödeyebilmek için dünya pazarlarına hammadde arzını artırmalarının bir sonucudur. Borçlu ülkelerin ihracat piyasaları yılda yüzde 2 büyümüş (UNCTAD, 1988; 102) ancak özellikle Batı Avrupa'da canlanmanın zayıf olması, güçlenen yeni korumacılık ve AB'nin (o tarihlerde AT) Ortak Tarım Politikası, GOÜ'nün ihracatlarını artırmalarını zorlaştırmıştır.

Faiz hadleri 1970'lerin ortalarında yükselmeye başlamış, 1976-79 döneminde nominal yıllık artış oranı yüzde 30, reel artış oranı yüzde 18 olmuştur (UNCTAD 1988; 91). GOÜ'nün toplam dış borç faiz ödemelerinin, mal ve hizmet ihracatına oranı 1980'lerin ilk yarısında ortalama yüzde 16.5, ikinci yarısında yüzde 15.1 olarak gerçekleşmiştir (UNCTAD, 1990; 19). Faiz hadlerindeki yükseliş, özellikle değişken faizli krediler alan – Brezilya gibi – ülkelerde borç ödeme sorununu ağırlaştırmıştır.

1980'lerde borçlu-alacaklı ilişkilerinin kopmamasında önemli bir etken, borçlu GOÜ'nün ithalatı kısarak, büyüme hızını düşürmeleri ve yoğun teşviklerle ihracatı artırmaya çalışmalarıdır.

Uluslararası Borç Krizi'ne çözüm üretmek amacıyla ABD Hazine Bakanı Baker tarafından 1985 yılında bir Plan hazırlanmış ancak işlerlik kazanamamıştır. Dört yıl sonra, 1989 yılında bu kez yeni Hazine Bakanı N. Brady tarafından geliştirilen Plan ise uygulama alanı bulmuştur. Brady Planı ana hatlarıyla şu özelliklere sahipti:

- Tüm borçlu Üçüncü Dünya Ülkelerine yönelikti.
- Hem yeni krediler sağlanmasını, hem de birikmiş borçların bir kısmının silinmesini öngörüyordu.
- IMF, Dünya Bankası ve SÜ tarafından desteklenecekti.
- Plana desteğin ön koşulu, IMF ve Dünya Bankası'nın izlenecek ekonomik politikayı onaylamasına bağlıydı.

- Plan, borçlu ülkelerin “İstikrar ve Yapısal Uyum” programları uygulamasını salık veriyordu.

- Plan, borç sorununun, borçlu ülkelerle tek tek yürütülecek görüşmelerle çözümünü öngörüyor, bir uluslararası borç konferansının toplanması ya da bir dış borç moratoryumuna gidilmesini onaylamıyordu.

Brady Planı, çoğunluğu Latin Amerika’da yer alan bir grup ülke tarafından kabul edilerek uygulamaya konmuş, bu amaçla borçlu ülkeler, borçlarının nominal ya da iskontolu fiyatını temsil eden bonolar ihraç etmişler, ödemeler 2000’lerin ortalarına kadar sürmüştür.

D. Yapısal Uyum Programları

Dünya Bankası, Ekim 1979’da kredi politikasında bir değişiklik yaparak, yüksek düzeyde koşullu kredilerin verilmesini öngören Yapısal Uyum Programlarını (Structural Adjustment Programmes) gündeme getirmiştir. Gerçekte buradaki ‘adjustment’ sözcüğünün tam karşılığı intibaktır, ancak uzun yıllar önce dilimize bu şekilde girdiği için, biz de uyum sözcüğünü kullanacağız. Geleneksel görevi, orta ve uzun vadeli proje veya sektör kredisi vermek olan Banka, Yapısal Uyum Programlarının benimsenmesinden sonra kısa vadeli Yapısal Uyum kredileri açmaya başlamıştır.

1970’lerin ikinci yarısından itibaren, Üçüncü Dünya’nın dış borçlarının olağanüstü bir hızla büyümesi, hükümler devletlerin ekonomik karar alma süreçlerine IMF ve Dünya Bankası’nın geçici müdahalelerinin sürekli duruma gelmesi sonucunu doğurmuştur (Boratav, 2010; 112).

Yapısal Uyum Programları bu bağlamda, klâsik istikrar programlarıyla birlikte İstikrar ve Yapısal Uyum Programı (İYUP) olarak anılmaya başlanmış ve uluslararası finans kurumlarının, borçlu GOÜ ekonomileri üzerindeki kalıcı denetimlerinin önemli bir aracı olmuştur.

Meier’e göre yapısal uyum neoklasik bir yaklaşımdır. Hedefleri şunlardır: özelleştirme, kaynak tahsisinin, birbirinin ikamesi olan malların esnek bir biçimde fiyatlandırılması yoluyla gerçekleştirilmesi, piyasanın öncülük ettiği faaliyetlerde devletin varlığına son verilmesi, piyasa öncülüğündeki dönüşümü gerçekleştirmek için kurumsal yeniden yapılanma ve piyasa dostu politikaların geliştirilmesi (Meier; 1995).

Tomann’a göre ise, uzun vadeli yapısal uyumun temel hedefleri şunlardır (Tomann, 1988; 205):

- İthal ikameci sanayileşmeden, ihracat öncülüğünde büyümeye geçiş ve bununla bağlantılı dış ticaret reformu

- Esas olarak açıkları gidermek amacıyla kamu bütçe reformu

- Fiyat reformu, özellikle tarımsal ürün fiyatlarının serbestleştirilmesi

- Devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi ve dolayısıyla aynı dönemde kamu sektörünün küçültülmesi

Dünya Bankası'na göre ise İYUP aşağıdaki önlemleri kapsamalıdır (World Bank, 1980; 68):

- Üretimin yüksek enerji fiyatlarına intibak ettirilmesi

- Emek-yoğun yatırımlara önem verilmesi

- “Aşırı koruma” veya değişen maliyet yapıları, ya da sınırlı ihracat olanaklarından zarar görmüş ekonomilerde, ihracatın rekabet gücünün artırılması

- Kamu yatırım planlarıyla, mevcut kamusal varlıkların muhafazası ve işletilmesi için gerekli harcamalar arasındaki dengenin yeniden değerlendirilmesi

- Fiyatlar ve mali önlemlere ilişkin politikaların yeniden değerlendirilmesi ve iç kaynakların etkin kullanılması

- Üretim ve pazarlama sistemlerinin etkinliğini artırmaya yönelik kurumsal değişimler

İYUP'nın Dünya Bankası ve IMF'nin koşullu kredilerinin temel dayanağı haline gelmesi, özellikle Başkan McNamara yönetimindeki Banka'nın, “yoksullukla mücadele”, “gelir dağılımının düzeltilmesi”, “temel gereksinimlerin karşılanması” gibi 1970'lere ait söylemlerine son vermiştir. Yukarıdaki söylemlerin yerini, “döviz kısıtı altında bile ekonomilerin büyümeye devam etmesinin, ancak piyasa ekonomisini esas alan, dışa açık yapılarda mümkün olabileceği” söylemi almıştır. Taylor'a göre Banka'nın eski “kavramsal odağı” ve “moral amacı” (Taylor, 1997; 147) değişmiştir. Bu değişim 1980'lerde SÜ'e egemen olan muhafazakâr iktisat politikalarından kuvvetle etkilenmiştir (Tomann, 1988; 204).

İYUP'nın; Dünya Bankası ve IMF patentiyile GOÜ'e yeni kaynaklar sağlanmasının ön koşulu özelliği kazanması sonucunda, IMF geleneksel kısa vadeli kredilerinin yanında, orta vadeli Yapısal Uyum Kredileri de vermeye başlamıştır. Bu bağlamda IMF'nin 1979 yılında, daha önce vadesi 1 yıl olan Stand-by düzenlememelerinin süresini 3 yıla kadar uzatabilmeyi karara bağlaması da belirtilmelidir.

İYUP; 1980'ler ve 1990'lar boyunca uygulandığı ülkelerin bir çoğunda mevcut sosyal dengesizlikleri artırmış, sosyal patlamalara yol açmış, ekonomik

sorunların ağırlaşmasına neden olmuş ve yoğun eleştiriler almıştır (Didszun 1988; Shams 1988; Tomann 1988; Kapur 1997; Zattler 1989 ve Zattler 1993). Söz konusu eleştiriler aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır:

-İYUP, subvansiyonların kaldırılması ve kamu harcamalarının büyük ölçüde kısılmasını öngörmekte, altyapı ve sosyal transfer harcamalarının kısılarak, subvansiyonların kaldırılması ise, kapasite kullanım oranının düşmesi, üretim ve istihdam düzeylerinin gerilemesi ile sonuçlanmaktadır.

- Finansal serbestleşme; reel faizlerin yükselmesine, bu durumun yatırımları caydırmasına, toplam tasarrufların artmamasına ancak yalnız bileşiminin değişmesine neden olmaktadır.

- “Yapısal uyum” ile dış denge sorunlarının ne ölçüde aşılabileceği, dünya ekonomik konjonktürüne bağlıdır. İhraç malları talebinin dış fiyat ve dış gelir esnekliklerinin düşük olması durumunda, İYUP önlemleri, sadece yoksullaşma ve işsizlik gibi sorunların büyümesine yol açmaktadır.

- Sosyal harcamaların, özellikle de eğitim ve sağlık harcamalarının kısılması, eğitilmiş, donanımlı ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesini tehlikeye atmaktadır.

- Kamu altyapı yatırımlarının yetersiz kalması, hem ekonomiyi dinamizmden yoksun bırakmakta, hem de özel üretken yatırımlar üzerinde caydırıcı olmaktadır.

- Yapısal Uyum Kredileri koşulludur ve koşulları giderek artmaktadır. Bu durum, ülkelerin egemenliğiyle bağdaşmadığı gibi, kredi kullanımını da zorlaştırmaktadır.

- GOÜ’nin ağır dış borç yükü, reel devalüasyonlar sonucunda büyür ve dış ticaret hadleri bozulurken, uluslararası bankaların taze krediler sağlama noktasındaki isteksizliği devam etmektedir.

- Programların içerdiği IMF ve Dünya Bankası önlemlerinin alınmasında, sıralama ve zamanlama farkları olabilmekte, kredilerin “çarpraz koşulluğa” (cross conditionality) bağlı olması sorunlar yaratmaktadır.

II. 1990’LAR : İVME KAZANAN KÜRESELLEŞME

A. Washington Uzlaşısı

SÜ’de 1984’de başlayan ekonomik canlanma, güçsüz, eşitsiz ve istikrarsız bir seyrizlemiş, Ekim 1987’de Wall Street’te patlak veren Borsa Krizi gibi ‘kazalarla’ kesintiye uğramış, döviz kurları ve faiz hadlerindeki büyük dalgalanmalar, 1980’lerin karakteristiği olmuştur. OECD ülkeleri, özellikle de büyük cari fazlalar veren Japonya ve F. Almanya ile ABD arasında sağlanan koordinasyon ve işbirliği

sonucu, adı geçen ülke Merkez Bankalarının Ekim 1987 Borsa Krizi sonrasında büyük miktarlarda dolar alımı yaparak sağladıkları destekle, Kriz kısa sürede sona ermiştir.

İleri (gelişmiş) ekonomilerde kişi başına GSYİH, 1970'lerde yüzde 2.7; 1980'lerde 2.4, 1990'larda 1.5 artmıştır. GOÜ'de kişi başına GSYİH artışı 1970'lerde yüzde 3, 1980'lerde 1.0, 1990'larda ise 1.2 olmuştur. Dünyada kişi başına GSYİH artış hızı yüzde cinsinden 1970'lerde 2.1; 1980'lerde 1.4; 1990'larda 0.6 olarak gerçekleşmiştir (Vent, 2005; 369).

Yukarıdaki veriler, 1983 sonlarında başlayan canlanma sürecinin görece güçsüzlüğünü ortaya koyduğu gibi, 1980'lerde asıl kaybedenin, orta gelirli GOÜ olduğunu da göstermektedir. Özellikle Latin Amerika için 1980'ler "Kayıp Yıllar" olmuş, bölgenin birçok ülkesinde sanayisizleşme (deindustrialization) ve yoksullaşma yaygın bir görünüm almıştır.

Bütün bu gerçeklere karşın, neoliberal öğreti egemenliğini sürdürmüş, IMF ve Dünya Bankası patentli İYUP, GOÜ'de genişleyen bir uygulama alanı bulmuş ve sonuçta Washington Uzlaşısı adı verilen 'kökten piyasacı', neoliberal reçete geniş bir kesimin onay ve kabulünü (1989) sağlayabilmiştir. Çelişkili görünen bu olgunun birkaç nedeni vardır. Bunların başında 1970'lerin sonlarında başlayan sermayenin büyük saldırısı bulunmaktadır (Boratav, 2010). Keynesgil İktisat'ın 1974 sonrasında gelişen stagflasyon olgusuna çözüm üretememesi, monetarist-arz yanlısı iktisat taraftarlarının ideolojik saldırısına güç vermiş, 1980'lerde Sovyetler Birliği ve Sovyet Bloku ülkelerinde ekonomik sorunların ağırlaşması bu gücü artırmıştır. Sonuç; "Keynesgil sosyal demokrasinin egemen olduğu bir dünyadan, sermayenin sınırsız egemenliğini temsil eden bir başka dünyaya monetarist bir karşı devrimle geçiş girişimi" olarak da düşünülebilir (Boratav, 2010; 110).

İşte bu düşünce ortamında Uluslararası İktisat Enstitüsünde (Institute For International Economics) uzman olarak çalışan iktisatçı J. Williamson, bir uluslararası konferansa 1989 yılında sunduğu bildiride Washington Uzlaşısı (Washington Consensus) olarak adlandırdığı programı ortaya koymuştur. Williamson'a göre Washington Uzlaşısı, IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi'nin üzerinde mutabık kaldıkları ekonomik programdır. Tek geçerli ekonomi politikası seçeneğidir. On ana unsuru vardır. Bunlar aşağıda sırayla verilmiştir (www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf):

- Mali politika disiplininin sağlanması (mali açıkların GSYİH'ya oranının düşürülmesi)

- Kamunun harcama önceliklerinin değiştirilmesi (harcamaların subvansiyonlardan diğer kamusal alanlara kaydırılması)

- Vergi reformu yapılması (vergi tabanının genişletilmesi, vergi oranlarının düşük tutulması)

- Faizlerin serbest bırakılması

- Döviz kurlarının rekabetçi düzeylerde olmasının sağlanması

- Dış ticaretin liberalizasyonu

- İçer yönelik yabancı doğrudan yatırımların (YDY) liberalizasyonu

- Kamu ekonomik kuruluşlarının özelleştirilmesi

-Piyasalara ilişkin müdahaleci ve kısıtlayıcı kuralların kaldırılması (deregülasyon)

- Mülkiyet haklarına yasal güvence sağlanması

“Washington Uzlaşısı” birçok kişi için dünya ekonomisinde temel bir dönüm noktasıydı. Üçüncü Dünya ekonomilerinden, devletin ölü (ağır) eli artık çekildiğine ve yatırımcılar bu ülkelerdeki muazzam kâr olanaklarının farkına vardığına göre, dünya bu güne kadar yoksul kalmış ülkelerde hızlı büyümeyi sağlayacak uzun bir dönemin eşliğindeydi ve Kuzey’den Güney’e hızlı sermaye akışının başlamasına hazır duruma gelmişti” (Krugman 1995; 29).

Williamson, ekonomik önlemler listesine Washington Uzlaşısı adını verirken, dünyanın “de facto merkezi” olan ve IMF, Dünya Bankası, Maliye Bakanları, thinktank’ler ile siyasi açıdan sofistike yatırım bankacılarının bir araya geldiği ABD başkentinin adından esinlenmişti (Krugman 1995; 28-9). Washington Uzlaşısı uzun süre Küreselleşmenin Anayasası olarak kaldı.

B. Finansal Küreselleşme

Finansal serbestleşme (liberalizasyon) ve finansal küreselleşme (globalizasyon) birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki kavramdır. Finansal liberalizasyon, ulusal finans piyasaları üzerindeki resmi denetimlerin kaldırılması ya da önemli ölçüde gevşetilmesidir. Finansal küreselleşme ise, ulusal finans piyasalarını birbirinden ayıran sınırların ortadan kalkması ve finansal akımların uluslararası bir özellik kazanması sürecini tanımlar.

Finansal liberalizasyon 1970’lerin sonları ve 1980’lerin başlarında gelişmiş OECD ülkelerinde alınan deregülasyon önlemleriyle ortaya çıkmış, zamanla GOÜ’i de etki alanına almıştır. En genel anlamda bu önlemler şöyle sıralanabilir: Faiz oranları ve kredi tavanlarına ilişkin sınırlamaların kaldırılması, bankaların hisse senedi işlemlerine serbesti getirilmesi, tahvil ihracına konan kısıtlamaların iptali,

bankacılık işlemlerinden vergi ve harç alınmasına son verilmesi, zorunlu dispoñibilitelelerin vb. kaldırılması (Ongun, 1993; 38).

Deregölasyonun neden 1980'lerin başlarında gündeme geldiği şöyle açıklanabilir: Eski finansal yapılar büyük ölçüde resmi denetimin biçimlendirdiği yapılardı ve bunlar 1970'lere gelindiğinde, genişleyen ve çeşitlenen finansman gereksinimini karşılayamaz ve -resmi sektörel düzenlemelerin dışında kalarak gelişmiş olan- Europyasalarla rekabet edemez duruma gelmişti. Bu nedenle sistemin dinamikleri, finansal liberalizasyonu ve yeni finansal araçlar ile yöntemlerin geliştirilmesini zorluyordu. Bu zorlama 1973-79 döneminde yüzde 710 oranında artmış olan petrol fiyatları sayesinde büyük dış fazlalar veren OPEC ülkelerinin, ellerindeki fonları uluslararası bankalara mevduat olarak yatırmış olmalarının da etkisiyle güç kazanmıştır (Ongun; 1993).

Finansal liberalizasyon önlemleri, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ile tamamlanarak finansal küreselleşmenin yolu açılmış oldu. Dış ödemeler bilançosunun sermaye hesabı başlığı altında yer alan işlemlerin liberalizasyonu, finansal küreselleşme kavramını tanımlar. Finansal küreselleşmenin temelinde, deregölasyon dışında şu etkenler bulunmaktadır: (a) Üretimin uluslararasılaşması ve dünya ticaretinin dünya üretiminden hızlı büyümesi (b) iletişim-enformatik devrimi (c) Menkul Kıymetleştirme (d) SÜ'de uygulanan ekonomik politikalar (Ongun, 1993).

Dünya üretimi 1980 – 90 döneminde yılda yüzde 3.2 artarken, dünya ihracatı yüzde 4.3 artmıştır (World Bank; 1992; 241 ve 245). Çok uluslu şirketlerin 1980-84 döneminde yılda ortalama 40 milyar dolar düzeyindeki dış yatırımları, 1985-89 döneminde 126, 1990'da ise 214 milyar dolar düzeyine çıkmıştır (The Economist, September 19, 1992; 16-17). İletişim – enformatik devrimi finans piyasalarında maliyetlerin düşmesini sağlayarak yatırımcıların yeni alanlara girmelerini kolaylaştırmıştır. Bu sayede gerek kurumsal, gerek bireysel yatırımcılar, yatırım portföyleri oluşturarak geniş bir yelpaze içinde risk çeşitlendirmesi yapma olanağını elde etmişlerdir. İletişim-enformatik devrimi dünyanın en büyük finans merkezleri olan New York-Londra-Tokyo üçgeninde finansal işlemlerin 24 saat kesintisiz yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Ucuz bilgisayar gücünün finans piyasalarına girmesi, bilgi işlem sürecini kısaltarak, finansal fonların akışkanlığını artırmış ve yeni finansal ürünün yaratılmasını kolaylaştırmıştır (Ongun, 1993; 37-8). Menkul kıymetleştirme, bankaları olağan kredi işlemlerinin yerine başta tahviller olmak üzere uzun vadeli borç ihracına yöneltmiş, tahvil vb. araçların getirilerinin yüksek olması, menkul kıymetleştirmeyi özendirmiştir. Menkul kıymetleştirmeyi yaygınlaştıran bir başka etken de, ABD'nin 1980'lerde dev boyutlar alan bütçe açıklarını, tahvil ve bono ihracıyla kapatmaya çalışmasıdır (Ongun, 1993; 39).

Finansal liberalizasyon ve onun tamamlayıcısı ve devamı olan finansal küreselleşme, yer yer değindiğimiz gibi uluslararası konjonktürden önemli ölçüde etkilenmiştir. 1973 yılında dalgalı kur sistemine geçilmesi, I. ve II. Petrol Şokları, buna bağlı olarak ticaret hadlerinde meydana gelen değişimler, ekonomik faaliyet hacmini canlı tutmaya yönelik politikalarla birleşince, uluslararası likitide hacmi büyük bir hızla artmıştır (Akyüz, 1995; 55). 1980'lerin ilk yarısında yüksek ve değişken faizlerin büyük dalgalanmalar göstermesi, doların aynı dönemde hızla değer kazanıp, 1980'lerin ikinci yarısında hızla değer kaybetmesi, faiz ve kur riskine karşı, swap, opsiyonlu satış ve futures gibi işlemlerin yaygınlaşmasına ve finansın küreselleşmesine etkiye bulunmuştur.

Uluslararası likitide hacmindeki artış, GOÜ'e yönelik net sermaye akımlarını ve YDY'ı da uyarmıştır.

Tablo 4: Gelişmekte Olan Ükelere Net Özel Sermaye Akımları (milyon dolar)

	Yıl		
	1990	1998	1999
Düşük gelirli ülkeler	6,648	12,231	2,255
Orta gelirli ülkeler	35,959	255,469	217,184
Toplam	42,606	267,700	219,439

Kaynak: World Bank, World Development Report 2000/2001 ve 2002.

Ancak GOÜ'e yönelik özel sermaye akımları ve –özellikle–YDY'ın az sayıda Doğu Asya ve Latin Amerika ülkesinde yoğunlaşması dönemin tipik bir özelliğidir. Bu yatırımların yüzde 80'i, 12 ülke tarafından paylaşılmaktadır. Ön sıraları Çin, Brezilya, Meksika, G. Kore, Malezya almaktadır.

C. Makroekonomik Politikalar ve 1990'ların Krizleri

Küreselleşmenin ilk on yılının ikinci yarısı (1985-89) dünya ekonomisinde kargaşa ve istikrarsızlıkların arttığı bir dönemdir. 1990'larda bu eğilim daha da belirgin hale gelmiştir. Bu durumun nedeni, dünyadaki başlıca finansal kurumlar ve piyasaları karşılıklı olarak birbirine bağlayan, işlem, likitide ve kredi bağımlılıklarının doğası, hızı ve karmaşıklığıdır. Y. Akyüz'e göre, artan istikrarsızlığın üç nedeni vardır. Birinci olarak, finansal piyasaların ana faaliyeti, artık nihai tasarruf sahibi ve yatırımcılar arasında aracılık yapmak, varlıkları, uzun dönemli risk ve kârları yansıtan değerlendirmeler temelinde dağıtmak ve yatırım,

ticaret ve üretim için gerekli işlemlerin ve ödemelerin yapılmasını sağlamak değil, onun yerine dalgalanan ve doğru olmayan varlık değerlendirmelerine spekülasyon için kısa vadeli fırsatlar yaratmaktır. İkinci neden, finansal varlık fiyatları ve faiz hadlerindeki büyük dalgalanmalardır. Neo-liberal reçetelerin uygulanması sonucunda birçok ülke, bütçe, fiyatlar ve gelirler politikalarını makroekonomik yönetim için etkin bir biçimde kullanmaktan vazgeçmiş ve para politikasına aşırı biçimde yüklenmiştir. Para politikası uygulanırken de, finansal varlık fiyatları ve faiz haddinin yönetimi yerine, belirli parasal büyüklüklerin denetimi yoluna gidilmiştir. Makroekonomik yönetimde diğer politika araçlarının kullanılmasından vazgeçilmesi ve yukarıda açıklanmaya çalışılan 'sınırlı' para politikası, finansal piyasalardaki istikrarsızlıkları artırmıştır. Üçüncü olarak, dünya ekonomisinde büyük etkiye sahip ülkelerin ekonomi politikaları üzerinde, etkin uluslararası gözetimini sağlayacak hiçbir şey yapılmamıştır (Akyüz, 1995; 56-7).

GOÜ de, 1990'lı yıllarda, finansal liberalizasyon yolunda cüretkâr adımlar atmıştır. 1980'lerde, hatta ondan önce, kambiyo ve sermaye kısıtlamalarında başlayan gevşeme ve serbestleşme, 1990'larda yaygın bir dalga halini almıştır. Finansal liberalizasyon GOÜ'de üç önemli değişikliği getirmiştir: (i) ülke yerleşiklerinin, uluslararası finans piyasalarından borçlanması ve yurtdışında yerleşiklerin, yurtiçi finansal piyasalarda yatırım yapması (ii) yurtdışında döviz cinsinden işlemler yapılması ve (iii) ülke içinde yerleşiklerin yurtdışına sermaye transferi ve dış ülkelerde sermaye tutması, yurtdışında yerleşiklerin tahvil ihracı vb. mümkün hale gelmiştir. Bu önlemler sonucunda GOÜ'nün birçoğu, ödemeler bilançosunun sermaye hesaplarına birçok SÜ'de bile görülmeyecek ölçüde konvertibilite tanımış, ülke yerleşiklerinin döviz mevduatı tutmaları teşvik edilmiş, bu hesaplara dünya düzeyinin üzerinde faizler ödenmiş, döviz ikamesi ve dolarizasyon artmıştır (Akyüz, 1995; 65-7).

1990'ların ilk finansal krizi bir sanayileşmiş ülkede, İngiltere'de patlak vermiştir. Ağır bir durgunluk ve artan işsizlik içindeki ülke, faiz hadlerini düşük tutmaya çalışırken, Alman Merkez Bankası'nın enflasyonu kontrol saikiyle yüksek faiz uygulamaya devam etmesi, pound'a karşı büyük bir spekülasyon başlatmıştır. Kara Çarşamba olarak bilinen 16 Eylül 1992 günü başta G. Soros olmak üzere spekülâtörler, ellerindeki sterlinleri Alman Markı ve Fransız Frangına çevirmeye başlamışlardır. Kriz, İngiltere'den 27 milyar poundun çıkması ve ülkenin Avrupa Para Bölgesinden ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. G. Soros'un bu spekülasyondan 1.1 milyar dolar kazanç sağladığı ileri sürülmektedir.

Aralık 1994'de Meksika pezosuna yönelik hücum 1992 Eylül'ünde pound sterline, 1969'da altına, 1971 ve 1973 yıllarında ABD dolarına karşı gerçekleşen hücumlara benziyordu (Krugman, 1995; 30). Pezoya hücum ile başlayan ve Tekila

Krizi adı verilen kriz büyük bir sarsıntıya yol açtı. Birçok bakımdan uyarıcıydı, adeta uzun bir uykudan uyanışın başlangıcıydı. Beş yıl önce Washington Uzlaşısı'nın yarattığı iyimser hava o denli büyüleyiciydi ki, beklenti, piyasaların serbestleşmesi ve güçlü (sağlam) paranın, dünyanın dört bir yanındaki yatırımcıları GOÜ'e çekeceği yönündeydi. Artık komünizm yıkıldığına ve bürokratik engeller ortadan kalktığına göre GOÜ için de umut dolu günler kapıdaydı. İşte Meksika Kriziyle bu beklentiler ağır bir darbe almış oldu.

Tarihsel olarak uzun bir korumacı geçmişe sahip olan Meksika, 1982 moratoryumundan sonra, 1980'lerin sonlarına doğru liberal politikalar izlemeye başlamış, bu bağlamda dış ticaretini de serbestleştirmiştir. Ülke açısından 1990 ise bir dönüm noktası olmuş, bu tarihte alacaklılarla imzalanan borç indirimi paketi yürürlüğe girmiştir. Gerçekte borç indirimi oldukça dar kapsamlı olmasına karşın, etkileyici sonuçlar vermiştir. Öyle ki, borç anlaşması öncesinde yüzde 30-40 düzeylerinde seyreden reel faizler, iç borç ödemelerinin yapılmasıyla birlikte hemen yüzde 5-10 düzeylerine inmiş, uluslararası finansal piyasaların 1982'den beri ülkeye kapalı olan kapıları açılmış, sermaye girişleri artan bir hız kazanmıştır (Krugman, 1995).

Meksika Krizi'nin tohumları da 1990 başlarında atılmaya başlanmıştır. Öncelikle Meksika pezosunun dış değerini korumaya yönelik politikalar, 1987-1991 döneminde ortalama yüzde 49 düzeyinde olan enflasyonun 1994'de yüzde 6-7 düzeyine inmesine katkıda bulunmuştur. Ancak enflasyon beklenen hızda düşmediği için, ülkede maliyetler ve fiyatlar dünya maliyet ve fiyatlarından kopmuş, ithalat patlamış, dış açıklar büyümüştür. 1990 ile 1994'ün ilk çeyreği arasında Meksika'da tüketici fiyatları yüzde 63, ülkenin en önemli ticaret partneri ABD'de yüzde 12 artmış, pezonun dönem boyunca uğradığı değer kaybı ise sadece yüzde 13 olmuştur (Krugman, 1995; 40).

Öykünün bundan sonraki kısmı, beklentilere uygun ve artık bize çok aşına gelen bir seyir izlemiştir. Karşılanmayan devalüasyon beklentisi, büyüyen cari açık ve sermaye akımlarının tersine dönerek, sermaye girişinin yerini, ani ve büyük bir sermaye çıkışına bırakması!

Asya Krizi (1997-98), 1990'ların bölgesel krizlerinin en büyüğüdür. Krizi ele almadan önce Doğu Asya ülkelerinin geçmiş ekonomik performanslarını değerlendirmekte yarar vardır. Bu konuda Ajit Singh'in tespitlerine göz atalım (Singh, 1998):

- 1980-1995 döneminde Doğu Asya ekonomileri dünya ekonomisinden yaklaşık üç kat hızlı büyümüştür.

- 1980 ile 1992 yılları arasında Doğu Asya'nın YSÜ'nde reel ücretler yılda yüzde 5, istihdam yüzde 6 artmıştır.

- 1975 yılında 10 Doğu Asyalı'dan 6'sı, günde 1 doların altında bir gelirle yaşarken, 1997 Krizi öncesinde 10 Doğu Asyalı'dan 2'si aynı gelirle yaşıyordu.

- Bütün bu gelişmeleri değerlendiren J. Stiglitz “başka hiçbir ekonomik model, bu kadar kısa sürede bu kadar çok şey vermemiştir” sözleriyle başarının önemini vurgulamıştır.

Doğu Asya kavramı, iki ülke grubunu kapsamaktadır. İlk grupta G. Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong; ikinci grupta Malezya, Tayland, Endonezya ve Filipinler bulunmaktadır. İlk grupla ikinci grubu ayıran özelliklerin başında, ilk grubun hızlı sanayileşme ve büyüme sürecinin genellikle 1960'lar ve 1970'lerin başlarında, ikinci grubun ise 1980'lerde başlaması gelmektedir. Diğer farklılıklar şöyle özetlenebilir (Ongun, 2009; 86-7).

- İlk gruptaki ülkeler, ikinci gruba göre doğal kaynaklar yönünden daha yoksuldur.

- İlk grupta devlet, ekonomik gelişme sürecine – özellikle G. Kore'de – daha aktif müdahalelerle yön vermiştir.

- İlk gruptaki G. Kore ve Tayvan'da, yabancı sermaye, gelişme sürecinde daha önemsiz bir yere sahip olmuştur.

- İlk gruptaki ülkelerde ihracat sektörlerinin gelişmesi, ucuz işgücüne dayalı emek-yoğun dallarda başlamış ve 1980'lerde sermaye, daha sonra teknoloji-yoğun dallara kaymıştır. Buna karşılık, ikinci gruptaki ülkeler, doğal kaynak – yoğun mallar ihracatından, emek – yoğun mallar ihracatına geçmiş, ancak daha ileri gidememiştir.

- İlk gruptaki ülkeler, eğitim alanında ikinci gruptaki ülkelere göre daha hızlı atılımlar yapmış, teknolojiyi daha iyi özümsemiş, Ar-Ge harcamalarını zaman içinde artırmışlardır.

Doğu Asya Krizi 1997 Temmuzunda, ikinci grupta yer alan Tayland'da, Merkez Bankası'nın, ülke parası Baht'a sağladığı desteği çekerek, onun dolara karşı belirlenmiş olan kur bandı dışına çıkmasına izin vermesi ve diğer Bölge ülkelerinin aynı yönde hareket etmesiyle başlamıştır. Tayland Merkez Bankası'nın davranışının temelinde, büyüyen cari açık, bunun simetrisinde yer alan özel tasarruf açığı ve dış borçlardaki artış bulunmaktadır. Ancak iyimser iktisatçılar, Baht'ın ve diğer ülke paralarının değer kaybetmesinin, bölge ülkelerinin rekabet gücünü artırmasını ve dış ödemelerdeki dengesizlikleri gidermesini beklerken, dalgalı kurlara geçiş, Tayland'da ve diğer Bölge ülkelerinde, kitlesel sermaye çıkışları, hisse senedi, bono

ve gayrimenkul piyasalarında görülmemiş çöküntü ile sonuçlanmıştır. Doğu Asya Krizi'nin ilk yılının maliyeti 260 milyar dolar olup, Alt-Sahra Afrikası'nın yıllık gelirine eşdeğerdir (UNCTAD, 1998; I).

Neoklasik iktisatçılar, Asya Krizi'nin nedenlerini, yanlış ekonomi politikası uygulamalarında değil, hatalı ekonomik yapılarda aramış, çözülmesi gereken sorunların makroekonomik olmaktan çok mikroekonomik, kamu sektöründen çok özel sektörle ilintili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fed Başkanı Greenspan ve ABD Hazine Müsteşarı Summers'ın değerlendirmeleri bu tutuma örnektir. Aynı iktisat okulu, dirijist (güdümlü-yönlendirici) ekonomi yönetiminin hatalarının, Kriz'in sorumlusu olduğunu ileri sürmüşlerdir (Singh, 1998).

Oysa gerçekler bu değerlendirmelere uymamaktadır. Asya Krizi'nin nedenleri özetle aşağıdaki etkenlere bağlanmalıdır (UNCTAD, 1998):

- Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, faiz hadleri arasındaki farklılıklar ve döviz kuru istikrarını hedefleyen politikalar, kısa vadeli sermaye girişlerini kuvvetle uyarmıştır. Bu olgu 1990-91 yıllarında, SÜ'in ortaya çıkan daralma eğilimine karşı faizleri düşürmesi ile başlamıştır.

- Dünya piyasalarında düşük maliyetlerle üretim yapan emek-yoğun mal ihracatçıların artması, birçok Güney Doğu Asya ülkesinin rekabet gücünü sürdürmesini zorlaştırmıştır. 1994-97 yılları arasında Asya ekonomileri içinde yalnız Çin ve Tayvan sürekli cari fazla verebilmiştir.

- G. Kore'nin, 1990 başlarında OECD'ye üyelik başvurusunda bulunmasının ardından, özel dış borçlanmaya uyguladığı kontrolleri kaldırması, bu ülkenin dış borçlarında ölçsüz bir artış yaratmıştır. Kısa vadeli dış borçların toplam içindeki payının artması yaygın bir olgu haline gelmiştir.

- Kısa vadeli dış borçlanma, birçok ülkede gayrimenkul alımlarını fonlamada kullanılmış, 1998'de Tayland, Malezya ve Filipinler'de banka kredilerinin yüzde 25-40'ı gayrimenkul kredilerine gitmiş, 1994 yılında Tayland'daki GSYİH artışlarının 1/3'ü ile 1/2'si arasındaki kısmı, bu tür faaliyetler sonucu ortaya çıkmıştır. Hisse senedi piyasalarında da balonlar oluşmuş, Hong Kong'da bankaların hisse senetlerinin teminat gösterilmesi karşılığında kredi vermeleri, borsadaki çöküşün etkilerini ağırlaştırmıştır.

Asya Krizi'nin bir sonucu, petrol de dahil olmak üzere temel mal fiyatlarında, hem talebin azalmasına, hem paralarını devalüe eden ülkeler arasında rekabetin keskinleşmesine bağlı olarak meydana gelen düşüştür. Elli yıldır ilk kez temel malların dünya ticareti içindeki payı yüzde 20'nin altına inmiş, petrol dışı temel mal fiyatları yüzde 12 gerilemiş, bir bütün olarak petrol ihracatçıları GSYİH'larının yüzde 6'sından fazlasını, fiyatlardaki düşüş nedeniyle kaybetmişlerdir (UNCTAD,

1999; II). Ancak Asya Krizi; giyim eşyası gibi bazı emek-yoğun mamul mal fiyatlarının da temel mallarla aynı davranışı gösterdiğini ortaya koymuştur.

Krizin bir başka sonucu, Doğu Asya piyasalarındaki çöküşten sonra finansal sermayenin Batı'daki güvenli yuvalarına dönmesi olmuştur. 1998 yılında Gelişen Asya ülkelerinden özel sermaye çıkışı 46 milyar dolara yakındır. Oysa 1995'de Bölgeye gerçekleşen net özel sermaye girişi 97 milyar dolar kadardı. Sermaye girişi 1999'da ancak 6.8 milyara ulaşmış, 2000 yılında ise tekrar - 13 milyar dolara inmiştir (Ongun, 2003; 8).

Hem petrol ve petrol dışı temel mal fiyatlarındaki düşüş, hem sermayenin yön değiştirmesi, Rusya Federasyonunda krizi tetiklemiş, ülke uzun vadeli bono geri ödemelerinde temerrüde düşmüş (Ekim 1997), bunu Ağustos 1998'de moratoryum ilânı izlemiş, Rusya Krizi, V. Putin'i 1999'da Başbakanlığa taşımıştır. Putin'in göreve başlamasıyla Rusya'nın dış ilişkileri ve ekonomi yönetiminde radikal değişiklikler meydana gelmiştir.

Rusya Krizinden etkilenen ülkelerin başında Brezilya gelmektedir. 1997 yılında Brezilya ekonomisinin karakteristikleri de Rusya'ya benziyordu: Büyük kamu açıkları, kur temeline dayanan istikrar politikası, kurun reel değeri, kısa vadeli sermaye girişleriyle kapanan dış açıklar ve temel mal fiyatlarındaki dalgalanmalara açıklık! Brezilya hisseleri ve Brady bonoları geniş bir piyasaya sahip, likiditesi yüksek varlıklardı. Rusya Krizinden sonra hisseler, hem arbitraj pozisyonlarını kapatmak, hem de Rusya'nın yatırım pozisyonlarında oluşan kayıpları gidermek için satılmaya başlanmış, hisse senetleri 1 yıldan kısa sürede yüzde 40, Brady bonoları ise yüzde 50 değer kaybetmiştir.

D. Büyüyen Eşitsizlikler

Küreselleşmenin dünyada eşitsizlikleri büyütmesi, ilk kez kapsamlı bir biçimde UNCTAD'ın Yıllık Raporunda ortaya konmuştur (UNCTAD; 1997). Rapora göre:

- SÜ ile GOÜ arasındaki fark açılmaktadır. G-7 adlı zengin ülkeler grubunda, 1965 yılında kişi başına gelir, en yoksul ülkelerin 20 katı iken 1990'larda 39 katına çıkmıştır. Latin Amerika'da kişi başına gelir, gelişmiş ülkelerin 1/3'ü düzeyindeyken 1990'ların ortalarında 1/4'ü düzeyine düşmüştür.

- Tüm ülkelerde toplumun en zengin kesiminin ulusal gelirden aldığı pay artarak yüzde 50'nin üzerine çıkmıştır. Birçok ülkede nüfusun en yoksul yüzde 20'lik bölümünün ulusal gelirden aldığı pay, en zengin yüzde 20'lik kesimin 1/10'una ulaşamamaktadır. 16 SÜ'den 9'unda gelir eşitsizlikleri artmıştır.

- Sermayenin sağladığı kârların payı her yerde artmıştır. GOÜ'nün beşinin dördünde imalat katma değeri içinde ücretlerin payı 1990'ların ortalarında 1970'ler ve 1980'lerin başındaki düzeyin önemli ölçüde altına düşmüştür. G-7 ülkelerinde iş sektöründe sermayenin getiri haddi 1980'lerin başlarında yüzde 12.5 iken, 1990'ların ortalarında yüzde 16'ya yükselmiş, bu yükseliş ücretlerin payının düşüşü pahasına gerçekleşmiştir.

Dünya Bankası'na göre, en yoksul ve orta gelirli üçte birlik dilimlerde yer alan ülkelerde kişi başına gelir 1970 sonrasında azalmıştır. Orta gelirli 1/3'ün ortalama kişi başına geliri, en zengin 1/3'ün gelirinin yüzde 12.5'i düzeyindeyken yüzde 11.4'ü düzeyine, en yoksullarınki ise yüzde 3.1'den 1.9'a inmiştir (World Bank, 1999/2000; 14).

Harris ve Seid, Birleşmiş Milletler verilerine dayanarak, 1960 yılında dünya nüfusunun en zengin 1/5'inin, en yoksul 1/5'inin gelirinin 30 katı bir paya sahip iken 1994'de bu payın 78 kata ulaştığını belirtmektedir (Harris and Seid, 2002; 3-4).

Bu eşitsizlikler, dünya üretiminin artış hızındaki yavaşlamaya paralel bir seyir izlemiş, 1960-80 döneminde küresel hasıla artış hızı yüzde 80 iken, 1980-2000 döneminde yüzde 33'e düşmüştür (Weisbrot, Naiman and Kim; 2000).

E. Triad İçi Güç Dengeleri

1980'li yıllarda ABD ve Batı Avrupa'nın büyüme performansları arasında önemli bir farklılık yoktu. Ancak ABD, AB ve Japonya'dan oluşan ve Triad adı verilen dünyanın en büyük üç ekonomik gücünden biri olan Japonya'da büyüme hızı ABD ve AB'nin üzerindeydi. 1990'ların en belirgin olgularından biri bu durumun değişmesi, ABD'nin öne geçmesi, Japonya'nın ise bir anlamda dibe vurması olmuştur.

Tablo 5: 1990-2000 Döneminde Dünya Hasılası (yıllık ortalama yüzde değişim)

Bölge / Ülke	1990-1995	1995-2000	1990-2000
Dünya	2.0	3.1	2.6
ABD	2.4	4.3	3.4
Japonya	1.4	1.1	1.3
AB	1.5	2.5	2.0

Kaynak: UNCTAD, Trade and Development Report, 2001.

Dönem boyunca ABD'de toplam yurtiçi talep, GSYİH'dan hızlı artarken, Japonya ve AB'de iç talep artışı GSYİH'nın gerisinde kalmıştır. Bu olgu, ABD'nin dış ticaret açıklarının ve dış borçlarının büyümesiyle sonuçlanmıştır.

SÜ'de iç talep artış hızlarındaki farklılıklardan doğan dış dengesizlikler, döviz kuru hareketleriyle giderilemediği gibi, parasal istikrarsızlıkları körüklemekten başka bir sonuç vermemiştir. Bu durumun nedeni, döviz kurlarının, artık reel ekonomi ve onun sonucunda ortaya çıkan dış ticaret dengelerindeki farklılıklar yerine, kısa vadeli sermaye hareketleri tarafından belirlenmekte olmasıdır.

1990-95 döneminde genel olarak dünyada ve Triad'da büyüme hızının düşüklüğü, 1990 ve 1991 yıllarında Kuveyt Krizi ve I. Körfez Savaşı dolayısıyla yaşanan durgunluğun etkileriyle bağlantılıdır. Bu etkilerin kaybolmasından sonra ve özellikle 1990'ların ikinci yarısında ABD ekonomisinde çarpıcı bir canlanma gözlenmiştir. Söz konusu canlanmanın konjonktürel nedenlerine ve bu bağlamda temel mal fiyatlarının çökmesinden kaynaklanan ithal fiyatlarındaki düşüşe daha önce değinilmişti. Bu etkene, OECD ülkelerinde ortaya çıkmış olan üretim fazlası ve doların kalıcı sağlamlığı eklenebilir (OECD, 1999; 16). Ancak ABD ekonomisinin 1990'ların ikinci yarısında yaşadığı büyüme sürecinde, yüksek yatırım eğilimi ve işgücü verimliliğinin artmasını sağlayan yeni teknolojilerin rolü daha önemlidir. Yüksek kârlar, yatırım eğilimini güçlendirirken, yüksek teknolojiye dayalı sermaye mallarının fiyatları düşmüş, bu malların kullanım alanları genişlemiş, bilgisayar sektöründeki teknolojik gelişmeler üretkenlik artışına yılda 1/4 oranında katkıda bulunmuştur (UNCTAD, 1999 ve OECD, 1999). Sosyal yardım reformları ve düşük ücretlerle çalışmayı özendirmek amacıyla yaygınlaştırılan vergi önlemlerinin; rezervasyon ücretlerinin azaltılması, iş bulma araştırmalarının yoğunlaşması ve işgücüne katılımın artması üzerindeki etkileri de bu bağlamda belirtilmektedir (OECD, 1999; 17).

1985 yılında ABD dolarının dış değerindeki aşırı yükselişi önlemek amacıyla düzenlenen G-7 Plaza Toplantısında alınan kararlar uyarınca, Japon Merkez Bankası'nın dolar satışları vb. uygulamalar, Japon Yen'inin değer kazanmasına yol açmıştır. Bu durum karşısında likidite genişlemesine başvurulmuştur. Söz konusu genişleme ise hisse senedi borsasında ve genel anlamda yatırımlarda balonların oluşmasına neden olmuştur. Japon bankaları ve şirketleri böylece alışıktırlar. Japon finansal sorunların içine çekilirken, Japon Yen'inin değerlendirilmesi, ülkenin dış piyasalardaki rekabet gücünü zayıflatmaya başlamıştır. Sonuç, kronikleşen deflasyon, deflasyona karşı açılan ve amacına ulaşamayan mali önlem paketleri, yurtiçi yatırım, üretim, ihracat ve istihdam düzeylerinin olumsuz etkilenmesi, buna karşılık özellikle Güney Doğu Asya'da Japon şirketlerinin artan doğrudan yatırımlarıdır.

AB; 1987'de başlatılmış olan Tek Avrupa Pazarı'nın meydana getirilmesi sürecini 1992 yılında tamamlamış, böylece AB içinde ticaretin genişlemesinin

önünde engel oluşturan ve çoğunlukla ürünlere farklı standartların uygulanmasından kaynaklanan görünmez engelleri kaldırmıştır. Oniki Üyeli Topluluğa 1995’de Avusturya, İsveç ve Finlandiya da katılmıştır. AB’ne 1990’larda daralmacı eğilimler egemen olmuş, büyüme hızı düşük kalmış, dönem sonunda işsizlik oranı yüzde 9’un üzerinde gerçekleşmiştir. Büyüme ve istihdam sorunlarının temelinde Topluluk tarafından 1 Kasım 1993’de yürürlüğe konan Maastricht Anlaşması kriterleri önemli pay sahibidir. Maastricht ekonomik kriterleri özetle; (i) Üye ülkelerde yıllık ortalama enflasyon oranının, en düşük enflasyon oranına sahip üç üye ülke ortalamasını 1,5 puandan fazla geçmemesini (ii) Bütçe açıklarının GSYİH’nın yüzde 3’ünü aşmamasını (iii) Kamu borçlarının, GSYİH’nın yüzde 60’ını geçmemesini şart koşmaktaydı.

Maastricht Antlaşması kriterleri, öngördüğü parasal ve mali kısıtlamalar nedeniyle, büyüme ve istihdam üzerinde ciddi baskılar yaratmıştır. Ancak 1990’larda Birliğin ana amacının, üye ülkelerin parasal ve mali durumlarını yakınlılaştırmak olması, özellikle parasal politikaların gözden geçirilmesine ve gevşetilmesine izin vermemiştir.

Önce AET (1957-1987) daha sonra Avrupa Topluluğu ya da kısaca AT (1987-1993) olarak anılan ülkeler topluluğu, Maastricht’ten sonra Avrupa Birliği adını almıştır. Böylece, parasal birlikten siyasi birliğe giden yol, hukuk düzeyinde açılmış, 1999’da yeni para birimi Euro, eski ortak referans birimi ECU’nun yerini almış ve Avrupa Para Sistemi’ne katılan 11 AB üyesinin ulusal paraları yerine 2003’de dolaşıma girmesi kararlaştırılmıştır (Kazgan, 2005; 156).

1990’ların sonunda AB, dünyanın en büyük birleşik ekonomik gücünü oluşturmuyordu. Ancak içinde bulunduğu ekonomik sorunlar, düşük büyüme hızı ve yüksek işsizlik nedeniyle başarılı bir görüntü sergilemiyordu. ABD; göreceli yüksek büyüme hızı ve düşük işsizliğin yanı sıra, askeri ve teknolojik üstünlüğü ve dünyada rezerv para olarak konumunu koruyan dolar sayesinde Triad içindeki liderliğini sürdürüyordu.

F. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) küreselleşmenin en önemli ürünlerinden biri olarak 1.1.1995’de faaliyete geçmiş ve kurumsal anlamında GATT’ın yerini almıştır. Eylül 1986’da başlayıp Aralık 1993’de sonuçlanan Uruguay Turu, 15 Nisan 1994’de imzalanan ve WTO’nun kurulmasını öngören nihai senet ile noktalanmıştır.

Çetin pazarlıklara sahne olan, zaman zaman kopma noktasına gelen Uruguay Turu görüşmeleri sürerken dünya ticaretinde de sorunlar büyüyordu. Bu sorunlardan biri, GATT’ın temel felsefesini oluşturan çok-yanlılık ilkesinin zayıflaması, bölgesel

bütünleşmelerin ve ticarete bloklaşma eğilimlerinin güçlenmesinden kaynaklanıyordu. Söz konusu sorun, özellikle ABD-AB ilişkilerini ilgilendiriyordu. Diğer bir sorun, dünya ticaretinde yeni korumacılığın etkinlik alanını genişletmesiydi ve özellikle GOÜ'yi ilgilendiriyordu. Bu sorunlar çözüm beklerken, başta ABD olmak üzere SÜ'in ecza, elektronik gibi alt-sektörleri, fikri mülkiyet haklarının (patentler, ticari markalar, sınai tasarımlar, coğrafi tanımlamalar, entegre devrelerin topografileri, telif hakları vb.) daha sıkı bir koruma altına alınarak, WTO'nun yetki alanına sokulmasını ve WTO yaptırımlarına tabi tutulmasını talep ediyordu. Ayrıca başta ABD finans sektörü olmak üzere SÜ'deki güçlü lobiler, hizmetler sektörünün de WTO şemsiyesi altına alınarak liberalizasyonunu istiyordu. Fikri mülkiyet haklarının sıkı bir korunma altına alınması talebinin temelinde, özellikle Doğu Asya ülkelerinde, yeni teknolojilerin kopyalama vb. yöntemlerle hızla yayılması ve SÜ'in bu durumdan zarar görmesi yatıyordu. Hizmet ticaretinin liberalizasyonu isteği ise hizmetler sektörünün gösterdiği hızlı büyümenin doğal sonucuydu (Ongun, 1995).

Ayrıca AB'nin 1970'lerden beri uyguladığı korumacı Ortak Tarım Politikasından zarar gören ABD, tarımsal ürün ticaretinin serbestleştirilmesi için baskı yaparken, tekstil ihracatçısı GOÜ, Çok Elyaflılar Anlaşmasına dayanılarak getirilen kotaların kaldırılmasında ısrarlıydı.

WTO, beş farklı tipte anlaşmaya dayanmaktadır. Bunlar; (a) Mal ticaretine ilişkin çok-taraflı anlaşma (b) Hizmet Ticareti Genel Anlaşması ya da kısaca GATS (c) Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması ya da TRIPS (d) Anlaşmazlıkların Çözümü'ne İlişkin Kural ve Usuller Üzerinde Uzlaşma ve (e) Çoklu Ticaret Anlaşmalarından oluşmaktaydı.

Uruguay Turu Nihai Senedinin (a) bölümünde "GATT 1994" olarak revize edilmiş eski GATT Anlaşması'nın yanısıra, mal ticaretini ilgilendiren on anlaşma yer almaktadır. Bunların en önemlileri ile GATS ve TRIPS Anlaşmalarının getirdiği yenilikler aşağıda özetle verilmeye çalışılmıştır (Grossman, Koopmann ve Michaelowa, 1994):

- Tarım ürünleri ithalatında uygulanan TDÖ, tarifelere dönüştürülecek, tarım üreticisine sağlanan iç destekler ile tarımsal ürün ihracatına verilen subvansiyonlar kademeli olarak indirilecek, ancak bütünüyle kaldırılmayacaktır. Doğrudan ödemeler, gıda yardımları, doğal afetler, çevre vb. çerçevesinde sağlanan iç destek türleri indirim taahhütlerinden muaf tutulmuştur.

- Tekstilde kotalar vb. miktar kısıtlamaları, 2005 yılına kadar üç evreden geçerek kaldırılacak, tarife oranları düşürülecektir.

- Fikri mülkiyet hakları kapsamı genişletilerek, WTO şemsiyesi altına alınacak, WTO yaptırım mekanizmasına tabi kılınacak, fikri mülkiyet haklarına ilişkin koruma süreleri patentlerde 20, bilgisayar programlarında 50 yılı bulacak biçimde uzatılacaktır.

- Hizmet ticareti, GATS uyarınca düzenlenecek sektör bazında görüşmelerle serbestleştirilecektir. GATS Anlaşması özellikle GOÜ'ü ilgilendiren çok sayıda istisna ve muafiyete yer vermektedir.

- GATT'ın Anlaşmazlıkların Çözümü ya da Halli'ne ilişkin kuralları değiştirilerek, Anlaşma hükümlerini ihlal eden ülkelere ceza verilmesi, dolayısıyla yaptırımların uygulanması, itirazın değerlendirilmesi, kararın kesinleştirilmesi açısından kolaylaştırılmıştır.

WTO'nun kurulmasından sonra dünya ticaretinde meydana gelen diğer gelişmeler, ilerki Bölüm'de ele alınacaktır.

II. 2000'Lİ YILLARDA DÜNYA EKONOMİSİ: DURGUNLUK ve CANLANMADAN KÜRESEL KRİZE (2000-2007)

İkinci bin yılın, ya da millenyumun daha ilk on yılı doldurmadan, dünya büyük bir küresel ekonomik krize girdi. Birçok iktisatçının 1929 Büyük Buhran'ı kadar, hatta ondan daha önemli bulduğu Küresel Kriz'in, beş yıla yakın bir süredir son bulmaması ve giderek derinleşmesi, konunun ne denli ciddi olduğunun en önemli göstergesi sayılabilir.

Bu çalışmada, önce 2000'lerin başlarında yaşanan daralma süreci ve bu süreçten çıkmak amacıyla uygulanan ekonomik politikalar ve söz konusu politikaların ürünü olan köpükler ya da balonların oluşumu incelenecektir. Spekülatif balonların şişmesinden Küresel Kriz'in oluşumuna uzanan gelişmeler, bu Bölüm'de yer alacak konular kapsamındadır.

A. Daralma

Sermaye piyasalarında gerçekleşen entegrasyon, bölgesel faiz hadlerinin karşılıklı duyarlılığını artırmıştı. Örneğin, ABD'deki ekonomik genişlemeyle birlikte faiz hadlerinde meydana gelen artış, 1998 sonlarında bir daralma riskiyle karşı karşıya olan AB'de de faiz hadlerinin yükselmesine yol açarak olumsuz bir rol oynamıştı.

ABD'de iç talep artışından beslenen ekonomik genişleme, artan ölçüde hisse senedi fiyatlarının yükselmesine ve hane halklarıyla firmaların borçlanmalarına bağlıydı. Büyümenin temel zaafı buradaydı ve dış ticaret açıklarının artmasının da

sorumlusuydu. Bu durumun uzun süre devam edemeyeceği, parasal daralma önlemlerinin ve dış ticarete korumacı baskıların gelmesi kaçınılmazdı (Ongun, 2000; 80). Ancak bazı özel konjonktürel nedenler, ABD'nin ekonomik genişleme sürecinin umulandan da kısa sürede son bulmasına yol açmıştır. Bunların başında ABD'de ortaya çıkan muhasebe ve denetim skandallarının beslediği korkular gelmektedir. ENRON, XEROX ve GE gibi dev şirketlerin bilanço makyajlarıyla kârlarını şişirmeleri, A. ANDERSEN gibilerin adaleti yanıltıcı uygulamalara yönelmeleri ve WORLDCOM'un mali tablolarında gözlenen usulsüzlükler, söz konusu skandalların başlıca örnekleridir ve yaklaşık 5 yıldır hisse senedi borsalarında meydana gelmiş olan köpüklerin sönmesinde etkili olmuştur (Ongun; 2003; 3-4). Sonuç tüketici talebinin ve üretiminin azalmasıdır.

Geçmişe ilişkin kâr beklentilerinin aşırı iyimser değerlendirmelere dayandığının anlaşılması, özellikle teknoloji hisselerinin yer aldığı Nasdaq gibi endekslerin düşmesinde etkili olmuştur. Söz konusu düşüşe, ABD dolarının EURO karşısında değer kaybetmesi ve enflasyon beklentisinin sona ermesine bağlı olarak, faiz hadlerinin düşmesi eşilik etmiştir. Borsa köpüğünün sönmesi ve kâr beklentilerinin zayıflamasını destekleyen bir başka gelişme, 11 Eylül 2001'de İkiz Kuleler'in yıkılmasına neden olan saldırıdır. Saldırı sonrasında, ekonomik canlanma belirtilerinin sürdürülemeyeceği yönündeki kaygılar artmıştır (Ongun, 2003; 4).

B. Canlanma: Borç Güdümünde Genişleme

Dünya ekonomisi 2002-2006 yılları arasında çarpıcı bir canlanma ve genişlemeye tanık olmuştur. "2001 yılı başlarında yüzde 2'nin biraz üzerinde olan büyüme oranı 2006 yılında yüzde 4.8'e kadar çıkmış, aynı dönemde enflasyon oranı yüzde 3.7'den yüzde 3.3'e gerilemiştir. Enflasyon oranındaki bu düşüş özellikle ileri kapitalist ülkelerde daha belirgindir. Bu dönemde, bu ülkelerde ortalama enflasyon oranı yüzde 1-2 aralığında kalmıştır (Durmuş, 2011; 111).

1990'ların sonları ve 2000'lerin başındaki küresel daralmadan canlanmaya geçişi belirleyen en önemli faktör, ABD'de izlenen ekonomik, özellikle de parasal politikalarıdır.

ABD'de politika belirleyicileri, ekonomik durgunluğu aşabilmek için faiz oranlarını düşük tutmuş ve likidite genişlemesini teşvik etmiştir. "Öyle ki 2001 yılında yüzde 3.2 olan uzun vadeli bono faiz oranları 2006 yılında yüzde 1.9'a düşmüştür (Durmuş, 2011; 112). 2002'de kredi türevi sözleşmelerinin hacmi 2 trilyon dolar civarındayken, 2004'de iki katın üzerinde bir değere ulaşmıştır (Nesvetailova, 2005; 400). 1990'lı yıllarda dünya gayri safi hasılanın yüzde 100'üne yakın düzeyde bulunan likidite, 2006 yılına gelindiğinde yüzde 30-35 artmıştı

(Durmuş, 2011; 112). İç kredi hacmi, bollaşan likidite ve düşen faiz oranları sonrasında, ABD’de toplam borçlar, 2001-2006 arasında iki kat büyümüş ve bu büyüme -sırayla- finansal sektör, hane halkları, finans dışı sektör ve kamu arasında paylaşılmıştır.

Bu ortamda ipotekli konut kredileri de yaygınlaştırılmış ve borç ödeme gücü oldukça zayıf gelir gruplarına yöneltilmiştir. Denetim ve düzenleme dışı bir süreç bu noktada işlemeye başladığından, söz konusu kredileri veren kuruluşlar, teminat olarak aldıkları ipotekleri menkul değerlere çevirmeye başlamış, tahvil vb. satışından sağladıkları fonlarla yeni krediler açmışlar, bu kredileri alanların bir bölümü de ellerindeki parayla yeni menkul değerler satın almıştır. Böylelikle finansal türev ürünlerinin ülke ve dünya çapında yaygınlaşmasına dayalı bir süreç başlamış ve finansal genişleme adeta sanal bir özellik kazanmıştır. Likidite bolluğunun ve faiz hadlerinin düşük düzeylerde seyrinin devam edeceği beklentisi, ABD konut piyasasında, konut sahibi olanları da yeni konutlar almaya yönelterek, emlak sektöründe de fiyatların şişmesine ve ikinci bir balonun oluşmasına neden olmuştur.

C. Enflasyon, Dış Dengesizlik ve Makropolitikalar

Dünyada enflasyon eğiliminin gerilemesi, 2000’lerin en belirgin olgularından biridir. Finansal liberalizasyonun, sermaye hareketlerinin yön değiştirmesine ve finansal istikrarsızlıklara zemin hazırlaması, ekonomi yönetimlerini enflasyon konusunda daha temkinli davranmaya sevk etmiştir. Sermaye girişlerinin yüksek enflasyon karşısındaki duyarlılığı bir defa daha anlaşılmış, bu olgu parasal genişleme noktasında, ekonomi yönetimlerinin kararlarını kuvvetle etkilemiştir.

Ayrıca Tytell ve Wei’nin 2004 yılında yayımlanan çalışmasının sonuçları da, dünya pratiği tarafından doğrulanmıştır. Söz konusu sonuçlar, düşük enflasyonun hem dış ticaret dengesi, hem yabancı doğrudan yatırımlar üzerinde olumlu etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir (Tytell ve Wei, 2004). Küreselleşmenin dünya piyasalarında yarattığı rekabet ortamı, ücretler ve fiyatlar üzerinde baskı oluşturarak, artış eğilimlerini frenlemiştir. Dış ticaretin serbestleşmesi ve üretimin uluslararasılaşması da bu fren mekanizmasını güçlendirmiştir.

Enflasyon eğiliminin düşmesinin bir nedeni de, başta Çin ve Hindistan olmak üzere, Doğu ve Güney Asya’nın YSÜ’ünün, dünya pazarlarını ucuz mallarla doldurmasıdır. Bu olgu, 2002 yılından itibaren petrol fiyatlarında kaydedilen yüksek artışlara karşın fiyat artışlarının sınırlanmasında etkili olmuştur. Gelişmiş ülkelerde petrol ithalatı faturası, 2002 yılında GSYİH’nın yüzde 1.6’sı mertebesindeyken 2007’de yüzde 3.6’sına; GOÜ’de aynı yıllar arasında yüzde 2.7’den, yüzde 5’ine

çıkıştır (UNCTAD, 2008; 9). Petrol fiyatlarındaki artışa birçok temel mal (emtia) fiyatının artması eşlik etmiştir. Özellikle Çin, Hindistan ve diğer bazı Doğu Asya ülkelerinin yaşadığı hızlı büyüme süreci, kıtlıkların da etkisiyle hammadde ve diğer doğal kaynaklara talebi artırarak, bu ürünlerin fiyatlarında önemli artışlara neden olmuştur.

Petrol ve hammadde fiyatlarındaki artışların enflasyon sarmalına yol açmamasının bir nedeni de, gelişmiş ülkelerde işçi sendikalarının eski gücünü kaybetmiş ve sendikasız işçi oranının yükselmiş olması, dolayısıyla 1970'lerde gerçekleşenin aksine petrol fiyatlarındaki artışların, yüksek nominal ücret artışlarına ve ürün fiyatlarına kolayca yansıtılamamasıdır. Ayrıca bu bağlamda, dönem boyunca emek verimliliğinin birçok ülkede kaydettiği artış da enflasyon eğiliminin frenlenmesinde etkili olmuştur. Sonuçta, ortalama birim emek maliyetleri, tüketici fiyatları kadar artmıştır (UNCTAD, 2008; 10). 2002-2007 yılları arasında temel mal fiyatları -petrol dahil- yüzde 113.2, gelişmiş ülkelerin mamul birim ihracat malı fiyatları ise yüzde 34.8 artmıştır (UNCTAD, 2008; 23).

2000'lerde gözlenen en çarpıcı gelişmelerden biri, gelişmiş ya da sanayileşmiş ülkelerin cari dengelerinin bozulması, buna karşılık GOÜ'nin cari dengelerinin düzelmesidir. Ancak burada SÜ içinde, özellikle ABD'nin cari açıklarının belirleyici olduğu, Japonya, Almanya, Norveç ve İsviçre'nin güçlü cari fazlalar vermeye devam ettiği öncelikle belirtilmelidir. GOÜ'nin cari dengelerinin düzelmesinin en önemli nedeni ise, Çin'in katlanan dış ticaret fazlarıdır. Tayvan, G. Kore, Hindistan ve Malezya da cari dengeleri fazla veren ve petrol ihracatçısı olmayan başlıca ülkeleri oluşturmaktadır.

Tablo 6: Cari İşlemler Dengesi / GSYİH (Yüzde olarak)

Bölgeler/Ülkeler	1990	1995	2000	2005	2006	2007
Gelişmiş Ülkeler	-0.5	0.1	-1.0	-1.1	-1.3	-0.9
Gelişen Asya	-1.2	-2.1	1.7	4.0	5.9	7.0
Orta Doğu	1.3	1.0	11.3	20.0	21.1	18.4

Kaynak: IMF World Economic Outlook, 2008 yılı sayıları

Tablo 6, gelişen Asya'nın petrol faturasındaki artışa karşın, cari fazlalarının 2000-2007 döneminde gösterdiği ivmeli gelişmeyi ortaya koymaktadır. Bu gelişme aynı zamanda Asya-Pasifik Bölgesinin dünyanın yeni üretim merkezi durumuna geldiğinin de bir göstergesidir. Orta Doğu ülkelerinin cari fazlaları ise petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak artan ihracat gelirlerinden kaynaklanmaktadır.

2000’li yıllarda OECD ülkelerinin izlediği makroekonomik politikalara 1990’lardaki gibi, finansal ortodoksluklar egemen olmaya devam etmiştir. Dolayısıyla parasal disiplin, fiyat istikrarını sağlamanın başlıca aracı olarak kullanılırken, finansal piyasaların kendi kendini düzeltereğine duyulan inanç, bu alanda istikrara yönelik düzenlemelerin yapılmasını engellemiştir. ABD’de maliye politikası adına yapılan, 2001 yılında olduğu gibi vergi indirimleridir. Maliye politikalarına, ne talep yönetimi, ne de gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi için başvurulmuştur. AB’de ise bütçe açıkları ve faiz hadlerine ilişkin hedeflerin yüksekliği, 2003 yılında IMF’nin bile eleştirilerini almıştır (IMF, 2003, a). IMF bir süre sonra, Japonya’yı deflasyonla daha kararlı mücadeleye çağırırken, mali konsolidasyonun gerçekleştirilmesini de desteklemiştir (IMF, 2003, b). Büyük küresel krizin hemen öncesinde, ABD dolarının diğer sağlam paralar karşısında değer kaybını ve yükselen enflasyonu önlemek için, 2001’de yüzde 1.75 olan faiz haddi, 2004’de 2.25’e, Aralık 2006’da ise 5.25’e yükseltilmiştir (Durmuş, 2001; 128).

Ancak bu yükselişler, 2007 baharı-yazında, konut kredisi balonunun patlamasını önleyememiştir. Bunun ana nedeni, 2001 yılında ABD’de faiz hadlerinin yüzde 6.5 düzeylerinden 1.75’e düşürülmesiyle başlayan, tüketici ve yatırımcı güvenini geri getirerek, canlanmayı sağlamayı amaçlayan ekonomi politikasıdır.

D. Post-Washington Uzlaşısı

Washington Uzlaşısı’nın, gelişmiş kapitalist ülkelerde sorgulanmaya başladığı tarih, Meksika Krizi’nin hemen sonrası, yani 1995 yılıdır. P. Krugman’ın daha önce de değindiğimiz makalesinde (Krugman, 1995), piyasa dostu politikaların aslında finansal piyasalara dost politikalar olduğu belirtilmiştir (Gore; 2000, 799). Post-Washington yani Washington Sonrası Uzlaşısı kavramı ise, ilk defa J. Stiglitz tarafından kullanılmıştır. Doğu Asya Krizi’ni izleyen tartışmalar, daha önce de değinilmiş olduğu gibi iktisatçıları ikiye bölmüş, bir kesim krizden, eş-dost kapitalizmini ve aşırı kamu müdahalelerini sorumlu tutarken, bir başka kesim spekülatif finansal akımlar ve bulaşma etkisi üzerinde durmuştur (Gore, 2000; 799). J. Stiglitz bu tartışmalar yaşanırken Dünya Bankası Başkan Yardımcısıydı ve IMF’nin Kriz’e ilişkin politikalarını sert bir biçimde eleştirirken aynı zamanda Post-Washington Uzlaşısı ismini verdiği yeni bir paradigmaya gereksinim olduğunu da belirtmeye başlamıştı. Stiglitz’in önerdiği ve Gore’un yorumladığı Post-Washington Uzlaşısı’nın temel felsefesi ve ana unsurları şöyle özetlenebilir (Stiglitz, 1998 a, 1998 b):

- Uzun dönem perspektifine sahip bir kalkınma stratejisi gereklidir. Bu strateji, tarihsel özelliklere saygılı olmalıdır.
- Yapısal değişimi amaçlayan yeni 'Uzlaş', değişimi dışardan dayatmamalı, sahiplenme, katılım, ortaklık ve uzlaş yapıcılığına dayanmalıdır.
- Eşitlik, sürdürülebilirlik, demokratiklik özendirilmelidir.
- İnsanların yaşam standartlarının yükseltilmesi önemsenmelidir.
- Piyasaların geliştirilmesine çalışılırken yeri geldiğinde, piyasa başarısızlıklarının giderilmesi için müdahalelerde bulunulmalıdır.
- Kısa vadeli sermaye hareketlerine denetim getirilebilmelidir.
- Özelleştirme ve liberalizasyon önlemleri alınırken, sosyal normlar, kurumsal yapı, güç dengeleri dikkate alınmalıdır.
- Kalkınma politikalarının belirlenmesinde de yukarıda sıralanan etkenler göz ardı edilmemelidir.

“Post-Washington Uzlaşısı ile birlikte... geleneksel reform gündemi, yönetişim, hesap verilebilirlik, saydamlık ve yolsuzluk gibi konuları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Devlet ile piyasa arasında var olduğu ileri sürülen çatışma fikri de yerini “ortaklık” kavramına bırakmış, böylece özel sektörle kamu sektörü içiçe girmiştir. Bu nedenle Post Washington Uzlaşısı'nın en önemli unsuru, devlete önemli görevler düştüğünün yeniden anlaşılmış olmasıdır” (Kaynak, 2011; 48-49).

E. Yükselen Çin ve Asya Olgusu

21. yüzyılın en önemli gerçeklerinden biri, Doğu Asya'nın dünya ekonomisinin en güçlü odakları arasına girmesi ve Çin'in Hindistan'la birlikte dünya ekonomik performansını belirlemeye başlamasıdır. Çin'in reel kişi başına geliri, 1990'dan sonra 5 katın üzerinde artmış ve 390 milyonun üzerinde yurttaşı yoksulluk sınırından çıkmıştır (Chen and Revallion, 2008 ve UNCTAD, 2005).

İlginç ve çarpıcı olan nokta, 1979'da dışa açılan Çin'in “1990'ların başlarında sosyal güvenceleri kaldırarak, devlet memurları ve bazı kazanılmış haklar dışında, eğitim, sosyal güvenlik, sağlığı paralı hale getirerek, kırsal bölgelerden göçü serbest bırakarak, 40-50 milyonluk sosyal güvencelerden tamamen yoksun bir işçi kitlesinin Çin'in iktisadi mucizesinin emek tabanını” oluşturmasını (Boratav, 2010; 303) sağlamak suretiyle, kişi başına düşen reel gelir artışı ve yoksulluktan çıkışta, yukarıda verilen sonuçları alabilmesidir. Bu “mucizenin” tek nedeni vardır: hızlı büyüme ve sınaileşme!

Hızlı büyüme ve sınılaşme açısından benzersiz olan Çin’de yüzde 45 tasarruf, yüzde 40 civarında yatırım oranlarına ulaşılmıştır (Boratav, 2010; 149).

Çin’in 1980-1990 yılları arasında gerçekleştirdiği yıllık ortalama üretim artış hızı yüzde 8.8, 1991-2007 yılları arasında ise yaklaşık 10.4’tür (UNCTAD, 1992 ve 2008). Gelir dağılımının bozulmasına ve ciddi çevre tahribatı pahasına gerçekleşen bu gelişme, Çin’i en büyük küresel güçler arasına sokmuştur. Bu süreç aynı zamanda ülkeyi dünyanın en büyük ihracatçılarından biri yapmış, Dünya Bankası rakamlarına göre ihracatın nominal değerlerle 100 kat artmasıyla sonuçlanmıştır. Krizin arefesinde Çin’in ihracatı GSYİH içinde 1/3 oranında bir paya sahipti. Ayrıca ihraç mallarının bileşimi de zaman içinde emek-yoğun mallardan sermaye ve teknoloji yoğun mallara doğru değişim göstermiştir. Çin, ihracat işlem bölgelerinden, yerel sanayiye teknoloji transferlerinin gerçekleşmesi için de bilinçli politikalar uygulamıştır (Ge, 1999).

2000’lerde ABD, Çin’in en büyük pazarı, Çin de ABD’nin en büyük kreditorüydü. Çin’in ihracatının yüzde 60’a yakını uluslararası (çok uluslu) şirketler tarafından gerçekleştiriliyordu ve bunlar özellikle Amerikan şirketleriydi (Tabb, 2009; 47). Kriz patlak verdiğinde, Çin’in elindeki ABD bonolarının değeri 2 milyar dolar düzeyindeydi. Çin yönetimi (ÇKP); enerji, eğitim ve iletişim gibi temel sektörleri denetiminde tutarken, Çin’le iş yapmak isteyen iş çevrelerini de seçime tabi kılıyordu. Yukarıda anılan temel sektörlerin merkezi denetiminin kaybedilmesinin Çin’in sosyal ve siyasal düzenini bozma potansiyeli taşıdığına inanılıyordu (Tabb, 2009; 47).

Hindistan’ın gelişme öyküsü de dışa açılmanın başlangıç yılı olan 1995’e uzanır. 1980-90 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 5.8 olan büyüme hızı, 1990-99 döneminde yüzde 6.1 olmuş (World Bank, 2000/1; 294), ülke Asya Krizinden en az etkilenen Bölge ülkeleri arasında yer almıştır. Daha önce de değinildiği gibi, geniş bir kamu kesimi, planlama geleneğinin devamı ve finansal sermaye akımlarının denetimi, Kriz’in ekonomiye zarar vermesini engellemiştir. 2003-2007 dönemi büyüme hızı yüzde 8-9 arasında seyreden Hindistan, 2000’lerde yüksek teknoloji mal üretimi ve ihracatında sergilediği üstün başarı, ... 200-250 milyon kişilik yüksek gelirli bir orta sınıfı, kültür-sanat alanındaki başarılarıyla ancak kişi başına ortalama yıllık gelirinin 450 dolar gibi düşük bir düzeyde kalmasıyla da (Kazgan, 2005; 42) dikkatleri üzerinde toplamıştır.

Günümüzün yükselen ekonomik güç odaklarını oluşturan ve kısaca BRIC olarak adlandırılan (Brezilya, Rusya, Hindistan, Rusya) dörtdü, Küresel Kriz başlarında, dış borçlar açısından diğer GOÜ’den çok daha olumlu bir konumdaydı.

Tablo 7: 2007 Yılı Dış Borç Göstergeleri (Yüzde cinsinden)

Ülke	Toplam Dış Borç / Gayri Safi Milli Gelir	Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Rezervler
Brezilya	25	21,8
Rusya F.	39	16,6
Hindistan	20	15,8
Çin	13	13,2
Polonya	53	91,8
Arjantin	63	82,5
Endonezya	43	61,4
Türkiye	47	54,6

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2009.

BRIC'i oluşturan ülkelerin bir özelliği ve güç kaynağı da, devlet mülkiyetinde uluslararası dev şirketlere sahip olmalarıdır. ABD ekonomisi 2007 yılında krize girdiğinde söz konusu gücün boyutları ortaya çıkmıştır. “Batıda kredi kururken, yükselen piyasa hisselerine nakit yağmış, 2006'daki 1.6 milyar dolar düzeyinden 2007'de 24.3 milyar düzeyine çıkmıştır. Toplam finansal akımlar bir önceki yıl 568 milyar dolar iken 782 milyar dolara ulaşmıştır. Bu arada Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin kaynaklı ve yüzde 70'i Amerika Kıtası ve Batı Avrupa'ya yönelik birleşme ve satın almalar 70 milyar doları aşmıştır (Larsen 2007, 19).

Enerji alanında, gelişen ülkelerin devlet denetimindeki ulusal şirketlerinin payı hızlı bir artış kaydetmiştir. 2004 yılında petrol satışlarından en çok kazancı, BP, Shell, Exxon Mobil, Chevron ve Total sağlarken, ulusal petrol şirketlerinin kazancı, yukarıdaki dört özel şirketin kazancının yüzde 36'sı kadardı. GOÜ bu alanda hâlâ Batının teknolojisinden yararlandıkları halde durum çok değişmiştir. 1970'lerde Batı dünya petrol rezervlerinin yüzde 85'ini kontrol ederken, bugün ulusal şirketler yüzde 80'ini kontrol etmektedir (Harris, 2009; 13).

V. SONUÇ YERİNE

Küresel Kriz, 2007 Temmuzunda, ABD ihtiyari fonlarının ve eşik altı (sub-prime) kredilerinin çöküşüyle patlak verdi. Birkaç hafta içinde Avrupa ve Asya finans piyasalarını etkiledi. Tam anlamıyla bir dünya bunalımına dönüşmesi ise, Lehman Brothers isimli ABD finans devinin, Eylül 2008'de iflasıyla gerçekleşti. Bu yazıda incelenen 1980-2007 dönemi, kapitalizmin Altın Çağı'nın sona ermesinden (1973) yedi yıl sonra başlayan, dünya ekonomisinin yaşadığı oldukça istikrarsız ve sancılı bir zaman dilimini kapsamaktadır. İncelenen dönemde dünya ekonomisinde

istikrarsızlıklar neden artmış, dengesizlik ve eşitsizlikler neden büyümüş ve Küresel Kriz neden patlak vermiştir? Uygulanan makroekonomik strateji ve politikaların bu süreçte rolü ne olmuştur? GOÜ süreçten nasıl etkilenmiştir? Yeni Sanayileşen Ülkeler'in başarısının nedenleri nelerdir? gibi birçok sorunun yanıtı çalışmada verilmeye çalışılmıştır. Ayrıntılara girmeden, özet bazı tespitler yapmak gerekirse, şu hususlar vurgulanabilir:

- 1970 sonlarına gelindiğinde sanayileşmiş ülkeler (SÜ), kârlar aleyhine gelişen enflasyonist süreci durdurup, kârların gelirler içindeki payını artırmak ve yatırım eğilimini güçlendirmek amacıyla, yaklaşık 30 yıldır uygulanan Keynesgil iktisat politikaları yerine, arz-yanlısı ve monetarist politikalarını yürürlüğe koymaya başlamıştır.

- Yukarıdaki gelişmelerle eş-zamanlı olarak, Dünya Bankası ve IMF, kredi politikalarını değiştirmiş, GOÜ'e yeni krediler sağlanmasını, Yapısal Uyum Programlarının kabulüne bağlamıştır. Bu programlar, ithal ikameci sanayileşmeden vazgeçilmesini, piyasaların serbestleştirerek ekonominin dışa açılmasını öngörüyordu.

- 1980'lerde büyük bir güce ulaşmış olan finans sektörü, finansal serbestleşme ve küreselleşme özelemlerini gerçekleştirdi. Böylece teknolojik gelişmelerin de yardımıyla finans piyasaları, hem yeni araçlar kazandı, hem hızla küreselleşti.

- 1980'lerde başlayan faiz hadlerindeki dalgalanmalar ve döviz kurlarındaki sert iniş-çıkışlar, finansal küreselleşmeyle birlikte arttı. ABD, düşük tasarruf eğilimiyle finanse edemediği yüksek tüketimi dış tasarrufları çekerek karşıladı.

- Yeni finansal türevlerin işlem gördüğü finansal piyasaların genişlemesi, spekülasyon ve kısa vadeli sermaye hareketlerini uyarırken, varlık fiyatlarını şişiren balonların oluşumunu teşvik etti. Finans sektörünü reel sektörden kopardı.

- Yapısal Uyum Programlarının uygulanması, ağır ekonomik ve sosyal bedeller ödetirken, çoğunlukla Doğu Asya'da bulunan bir grup ülke, ekonomide kamu denetimi ve seçici liberalizasyon uygulamasından vazgeçmeyerek ve yüksek iç tasarruf ve yatırım oranlarına ulaşarak hızlı bir gelişme kaydetti.

- Finans ve gayrimenkul piyasalarındaki balonların, sürdürülemez borçlanma, aşırı değerli kur ve cari açık gibi sorunlara bağlı olarak patlaması, büyük bölgesel krizlere yol açtı. Küresel dünyada bulaşma etkisinin önemi de böylece ortaya çıktı.

- 2000'li yılların başlarında ABD'de aşılabilen durgunluk ve ortalama kâr haddinin düşme eğilimi, sermayeyi bir kere daha finansallaşmaya yönlendirdi. Dünyada büyük bir likidite patlaması ve piyasalarda balonlaşma süreci yaşandı.

Başta ipotekli eşik-altı konut kredileri olmak üzere, varlık piyasalarında meydana gelmiş olan balonların patlaması, Küresel Krizle sonuçlandı.

- Piyasalara inancı mutlaklaştıran neo-liberal öğretinin başta gelişmiş kapitalist ülkeler olmak üzere, uluslararası finans kuruluşlarına egemen olması, krizin olgunlaşmasını kolaylaştırdı.

- Bu Kriz'den en az zarar gören ülkelerin -özellikle BRIC içinde yer alanların- Krizden kazançlı çıktığı şimdiden söylenebilir. Bu ülkelerde finansal kırılganlıkların oluşmaması ve reel sektörün gücü, Çin'in ekonomide dünya liderliği şansını güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Y. (1987), "1980'lerde Dünya Ekonomisi: Makroekonomi ve Bağımlılık Üzerine Bazı Dersler", *Sadun Aren'e Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara.

AKYÜZ, Y. (1995), "Taming International Finance", *Managing the Global Economy* içinde (der. J. Michia ve J. G. Smith), Oxford University Press, ss. 55-90.

BORATAV, K. (2010), *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, 2. Basım, Yordam Yayınları, İstanbul.

CHEN, S. and RAVALLION, M. (2008), China is poorer than we thought, but no less succesful in the fight against poverty. *Working Paper, No. 4621*, World Bank, Washington D.C. May.

DIDSZUN, K. (1988), "The Debt Crisis and IMF Policy", *Intereconomics*, July/August, 163-171.

DURMUŞ, M. (2011), *Kapitalizmin Krizi*, 3. baskı, Tan Kitabevi, Ankara.

GE, W. (1999), "The Dynamics of Export Processing Zones", *UNCTAD, Discussion Paper*, UNCTAD/OSG/DP/144.

GREENAWAY, D. (1985), *International Trade Policy: From Tariffs to New Protectionism*, ELBS / McMillan, Hong Kong.

GRIFFITH-JONES, J. S. and RODRIGUEZ, E. (1984). "Private International Finance and Industrialization of LDC's", *Journal of Development Studies (special issue)*, Vol. 21, No. 1, October, 47-74.

GORE, C. (2000), "The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", *World Development*, Vol. 5, No. 5, 789-804.

GROSSMAN H., KOOPMAN, G., and A. MICHAELOWA (1994) "The New World Trade Organization: Pacemaker for World Trade?", *Intereconomics*, 3 May/June, 107-115.

HARRIS, J. (2009). "Statist Globalization in China, Russia and the Gulf States", *Science and Society*, Vol. 73, No. 1, January 2009, 6-33.

HARRIS, R. L. and M. J. SEID (2002), *Critical Perspectives on Globalization and Neoliberalism in the Developing Countries*, 4. Globalizasyon Toplantısı Bildirisi, Havana.

IMF (2003 a), *World Economic Outlook*, April.

IMF (2003 b), *World Economic Outlook*, September.

KAPUR, D. (1997), "The New Conditionalities of the International Financial Institutions, UNCTAD, *International Monetary and Fiscal Issues for the 1990's*, Vol. VIII içinde, ss. 127-138.

KAYNAK, M. (2011), *Kalkınma İktisadı*, 4. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

KAZGAN, G. (2005), *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, 4. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

LARSEN, P. T. (2007), "Sovereign Wealth Funds Bag Big Stakes In Banks", *Financial Times*, September 26, 19.

NESTAILOVA, A. (2005), "United in Debt: Toward a Global Crisis of Debt-Driven Finance?", *Science and Society*, Vol. 69, No. 3, July 2005, 369-419.

OECD (1987), *Historical Statistics 1960-1985*, Paris.

OECD (1999), *Economic Outlook*, June.

ONGUN, M. T. (1993), "Finansal Globalleşme", *Ekonomik Yaklaşım* C. 4, S. 9, 34-46.

ONGUN, M. T. (1995), "Uruguay Round Anlaşmalarının Özü", *GATT Uruguay Round Müzakerelerinin Sonuçları ve Etkileri* içinde (editör: Tuğrul Çubukçu), TÜSİAŞ, 21-46.

ONGUN, M. T. (2000), "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler", *Ekonomik Gelişme, Teşvikler ve Sivas* içinde (Editör: Erdinç Teratar), Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara.

ONGUN, M. T. (2003), "2002 Sonbaharında Dünya ve Türkiye Ekonomisi", *Avrupa Birliğine Geçiş Sürecinde Balkanlarla İlişkiler ve Türkiye Ekonomisi içinde* (editör: Ö. F. Çolak), Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara.

ONGUN, M. T. (2009), Sanayileşme ve Uluslararası İlişkiler, Gazi Kitabevi, Ankara.

SHAMS, R. (1988), "The World Bank's Adjustment Loans: A Critique", *Intereconomics*, September/October, 208-211.

SINGH, A. (1998), *Asian Capitalism and the Financial Crisis*, ERC Konferansına sunulan bildiri, ODTÜ.

STIGLITZ, J. (1998 a), "More instruments and broader goals: Moving toward the post-Washington consensus", *The WIDER annual Lecture*, Helsinki, Finland, January.

STIGLITZ, J. (1998 b), "Towards a new paradigm for development: Strategies policies and processes", *Prebisch Lecture given at UNCTAD*, Geneva, October 19.

TABB, W. K. (2009), "Globalization Today: At the Borders of Class and State Theory", *Science and Society*, Vol. 73, No. 1, January, 34-53.

TAYLOR, L. (1997), "Editorial: The Revival of the Liberal Creed: The IMF and the World Bank in a Globalized Economy", *World Development*, Vol. 25, No: 2, 145-152.

TOMANN, H. (1988), "The Debt Crisis and Structural Adjustment in Developing Countries", *Intereconomics*, September / October, 203-207.

TYTELL, I, WEI, J. S. (2004), "Does Financial Globalization Induce Better Macroeconomic Policies?" *IMF Working Paper* WP/04/84.

UNCTAD, *Trade and Development Report* (1986, 1988, 1990, 1996, 1997, 1998, 2001, 2002, 2008 ve 2010 yılları).

UNIDO (1983), *Industry in a Changing World*.

VENT, R. (2005), "Globalization: Waiting -In Vain- for the New Long Boom", *Science and Society*, Vol. 69, No. 3, July, 367-395.

WEISBROT, M. R., NAIMAN, R. and J. KIM (2001), "The Emperor Has No Growth; Declining Economic Growth Rates in the Era of Globalization" *Center for Economics and Policy Research Briefing Paper*, May.

WORLD BANK (1980), *Annual Report*.

WORLD BANK (1987), *World Development Report*.

WORLD BANK (1988), *World Development Report*.

WORLD BANK (2000/2001), *World Development Report*.

WORLD BANK (2009), *World Development Indicators*.

ZATTLER, J. (1989), "The Effects of Structural Adjustment Programmes", *Intereconomics*, November-December, 282-89.

ZATTLER, J. (1993), "Adjusting Adjustment: Supply Response and the Sequencing of Reform Policies, *Intereconomics*, November-December, 293-302.